

MEŠTROVIĆ I "MEŠTROVIĆ"

Izvorno, originalno, legalno, nelegalno i kopirano djelo Ivana Meštrovića

LJILJANA ČERINA □ Fundacija Ivana Meštrovića - Atelijer Meštrović, Zagreb

Što je original u skulpturi pitate Vi. Original je zapravo ono što autor napravi sam. Dakle što iskleše ili izradi u drvetu ili izmodelira u zemlji. Međutim pošto se zemlja neda prezervirati može se uzeti kao original gipsani odljev po dotičnom zemljanom modelu. Pravljenje daljnjih odljeva pogotovo ako pomlirvo i vješto naprave može biti uspješno i nadomjestiti original samo ne može nikad u tancinama biti kao original. Sa brončanim odljevima je ista stvar. Kod vješta ljevača zaista je teško raspoznati drugi ili treći odljev od prvoga. I tu je prvi odljev da tako kažem tek idealni original.

Pismo Ivana Meštrovića upućeno Milanu Čurčinu, (Syracuse), 15. veljače 1953. godine

Već od davnih antičkih civilizacija običavala su se kopirati umjetnička djela, stoga je problem izvornosti djela postojao kroz cijeli razvoj ljudske uljudbe. Odnos prema kopiranom predmetu mijenjat će se tijekom stoljeća, kako u umjetničkom i zakonodavnom smislu, tako i u trgovinskom i uporabnom. U svijetu nelegalnih kopiranja odnosno krivotvorina ponajprije nalazimo djela poznatih i priznatih slikara, ali ni kipari nisu pošteđeni raznih načina kopiranja njihovih djela. Od svjetski proslavljenih kipara izdvajam djela Augusta Rodina¹, koja su vjerojatno "najizrabljivanija" po broju kopija, po broju lijevanih primjeraka te načinu kopiranja i korištenja. Tako su pojedina antologijska djela Augusta Rodina kopirana u tolikom broju primjeraka da su gotovo u potpunosti izgubila plastičnost oblikovanja izvornog djela te su pritom gotovo postala suvenir. Takva sudbina, među hrvatskim umjetnicima, svakako prati i našega velikog kipara 20. stoljeća, Ivana Meštrovića.

U proteklih četrdesetak godina, a osobito u proteklih nekoliko godina, stručnoj javnosti, a i široj društvenoj zajednici, putem napisa u dnevnim i tjednim tiskovinama te radijskim i televizijskim emisijama priopćava se o raznim načinima "zlouporabe" djela Ivana Meštrovića. Ovaj napis nije odgovor ili reakcija na sve te "izazove" već proizlazi iz dugogodišnjih iskustava nekolicine kustosa² te iz pisane dokumentacije skupljene i stručno obrađene tijekom više od četrdeset godina djelovanja Atelijera Meštrović u Zagrebu.

Poznato je da je *Ivan Meštrović* (1883. Vrpolje, Slavonija, Hrvatska - 1962. South Bend, Indiana, SAD), 1952. godine darovao³ Republici Hrvatskoj odnosno hrvatskom narodu, kako je često običavao kazati:

□ kuću i atelijer u Zagrebu, u Mletačkoj 8, s određenim brojem skulptura i reljefa u mramoru, bronci, gipsu i drvu. Umjetnikov dom i atelijer adaptirani su i preuređeni u muzejsko-galerijsku ustanovu - *Atelijer Meštrović* u Zagrebu,

□ obiteljsku vilu u Splitu s brojnim djelima u mramoru, drvu, gipsu i bronci. Taj prostor također je adaptiran u muzejsko-galerijsku ustanovu - *Galeriju Ivana Meštrovića* u Splitu,

□ *Kaštelet - Crikvine*, renesansni utvrđeni ljetnikovac koji je Ivan Meštrović kupio 1939. godine. Taj je kompleks preuređen prema njegovim nacrtima te mu je dograđena *crkva Sv. Križa* i ulazni atrij. Danas su u *crkvi Sv. Križa* izloženi Meštrovićevi unikatni drveni reljefi s prizorima iz Kristova života i veliko drveno *Raspelo*, □ *Crkvu Presvetog Otkupitelja*, grobnicu obitelji Ivana

sl. 1. Ivan Meštrović kleše *Hrvatsku rap-sodiju* u Syracusi (SAD), 1947. godine

¹ *Metamorphoses in Nineteenth-Century Sculpture* (katalog izložbe), Fogg Art Museum, Harvard University, 1975. - 1976.

² Zahvaljujem Vesni Barbić, prof. koja je tijekom tridesetogodišnjeg rada kao voditeljica Atelijera Meštrović u Zagrebu prikupila brojnu dokumentaciju kojom se koristim u ovom napisu.

³ O Darovnici Ivana Meštrovića vidjeti: Čerina, Ljiljana. *Četrdeset godina djelovanja i trideset godina stalnog postava Atelijera "Meštrović" u Zagrebu*. // Muzeologija, sv. 36., Zagreb, 1999., str. 9-10.; Plazibat, Danica. *Od doma do muzeja: Ivan Meštrović u Zagrebu*, Zagreb, 2004., str. 58-59.

Meštrovića u Otavicama.⁴ *Crkva Presvetog Otkupitelja* građena je prema zamisli Ivana Meštrovića od 1926. do 1931. godine. U kripti počivaju ostaci umjetnika i članova obitelji.

Nakon gotovo četrdeset godina samostalnog djelovanja u statusu odvojenih radnih jedinica Sabor Republike Hrvatske usvojio je 1991. godine Zakon o Fundaciji Ivana Meštrovića⁵, kojim je objedinjena Meštrovićeva Darovnica iz 1952. godine, odnosno ustanove Atelijer Meštrović u Zagrebu (administrativno sjedište Fundacije), Galeriju Ivana Meštrovića i Kaštelet - Crikvine u Splitu te Crkvu Presvetog Otkupitelja (obiteljsku grobnicu Ivana Meštrovića) u Otavicama.

Fundacija Ivana Meštrovića ima nadzor i vodi brigu o cjelokupnoj ostavštini Ivana Meštrovića, s osnovnim ciljem zaštite imena i djela Ivana Meštrovića i s obvezom stručnoga i adekvatnog prezentiranja te ostavštine javnosti. Nadalje, naša je djelatnost i cilj prikupljanje, arhiviranje, stručna i znanstvena povijesno-umjetnička obrada života i djela Ivana Meštrovića u cjelini.

U sklopu redovite djelatnosti stručnjaci Fundacije obavljaju stručne analize djela koja se atribuiraju Ivanu Meštroviću, najčešće na zamolbu osobe koja djelo posjeduje ili osobe zainteresirane za kupnju djela. Najveći broj pisanih ili usmenih zamolbi dolazi od osoba iz Hrvatske, iako se javljaju i pojedinci iz europskih, pa i sjevernoameričkih gradova.

Kako bih ovu temu obradila u što širem kontekstu, usmjerit ću se na dva vremenska razdoblja - na vrijeme života Ivana Meštrovića i vrijeme nakon njegove smrti, odnosno, u pravnom smislu, na razdoblje autorova autorskog prava te na razdoblje nositelja autorskog prava. Obradu ove teme temeljila sam prije svega na autorovoj pisanoj dokumentaciji⁶ te na skupljenoj pisanoj dokumentaciji u Atelijeru Meštrović u Zagrebu. Dakako, to nije cjelokupna autorova dokumentacija te će se obrada ove teme moći dopunjavati i širiti obradom drugih pisanih fondova.

Slijedom te pisane dokumentacije moguće je zaključiti da je Ivan Meštrović tijekom svog života mijenjao odnos prema lijevanju svojih djela. Odluka o kopiranju djela ovisila je o mnogim razlozima i okolnostima kao što su materijalno stanje umjetnika te zaštita samog djela.

Poznato je da je Ivan Meštrović krajem 1900. godine doputovao u Beč te se nakon priprema kod prof. Otta Köninga 1901. godine upisao na Akademie der Bildender Künste.⁷ S vrlo skromnim sredstvima trebao je proživjeti svakodnevicu, a ujedno i imati dovoljno novca za realizaciju vrlo zahtjevnih kreativnih izazova koje je sebi zadavao. Skupljajući podatke o umjetnina-ma za opći katalog djela Ivana Meštrovića, saznali smo da je Ivan Meštrović u prvom desetljeću svog stvaralaštva, odnosno od 1900. do 1909. godine, unatoč svim tegobama koje su ga pratile, ipak odlio u

gips ili isklesao u kamenu odnosno mramoru oko 110 skulptura ili reljefa, a u glini realizirao daleko veći broj djela koja se nisu sačuvala. Detalji o realizaciji pojedinih djela nalaze se u pismima Ivana Meštrovića upućenim Izidoru Kršnjavom⁸ od 1904. do 1906. godine. Upravo će nam ta pisma koristiti za obradu ove teme, i to vremena Meštrovićeva studiranja, odnosno vremena njegova sazrijevanja u životnom i umjetničkom smislu. Iz njihova sadržaja nije moguće zaključiti o Meštrovićevu čvrstom stavu prema lijevanju odnosno umnožavanju njegovih djela, što je i razumljivo jer upravo o tim djelima ovisi njegovo preživljavanje. Međutim, iz njihova je sadržaja moguće nazreti mukotrpan put mladog umjetnika u nalaženju svog mjesta u umjetnosti početkom stoljeća, te izdvojiti nekoliko ključnih momenata koji su, dakako, svojstveni za uspjeh svih umjetnika, bez obzira o kojem se vremenu govori.

Početak 1904. godine Ivan Meštrović je, zajedno s također mladim slikarom i grafičarom, Tomislavom Krizmanom, imao radni prostor odnosno atelijer u Beatrix Gasse 14 a, III. Bezirk u Beču. U tom su prostoru 1904. godine organizirali izložbu⁹ svojih radova, ne samo da bi pokazali svoje radove bečkoj javnosti, već i da bi osigurali sredstva za stanarinu i svakodnevni život.¹⁰ Ivan Meštrović nanovo spominje atelijer u pismu upućenom Izidoru Kršnjavom iz Beča 14. listopada 1904. godine, u kojemu piše: *Uzeo sam si jedan mali atelier te tamo radim što mi srce hoće. Nu to je samo fantazija koja me je zavela kad sam si isti atelier našo, a u stvari ništa, jer uz najbolju volju i pored najželjebijeg srca ne mogu medju prazna četiri zida ništa da počnem. Uzo sam si nešto gnile¹¹ i nešto drveta za armaduru i t. d. ali tute je bilo poriva, te sada ako ne skrštenih ruku da u mom atelieru sjedim, jer svako sredstvo fal da jih dovršim!.* Oskudica će se nastaviti i u 1905. godini. Tako u pismu upućenome iz Beča 25. veljače 1905. godine, opisujući svoje teško materijalno stanje, piše: *... a sada sam evo došo u moj atelier¹² a bezobrazni me trbuh muči, pa sam se odlučio da Vam pišem ali svakako samo Vami a drugi nitko ne smije znati u kojoj se neprilici nalazim ...*

Neimaština se očitovala i u nemogućnosti osiguravanja dovoljne količine gline za modeliranje te lijevanja u gips svih djela koja je oblikovao u glini. O tome možemo čitati u mnogim pismima upućenim Izidoru Kršnjavom, ali izdvojiti ću samo neke. U pismu upućenom iz Beča 10. veljače 1904. godine Ivan Meštrović upozorava: *Što se tiče zdenca ja sam učinio jednu skicu i to u pol narav. veličine, koju sam uništio, buduć da nisam imao sredstava, da ju odliči dadem, a trebao sam ilovaču za neku drugu stvar ...*¹³ Međutim, ipak uspijeva sačuvati neka od oblikovanih djela jer u pismu iz lipnja¹⁴ iste godine piše da je napravio par skica u glini te je od njih uspio izliti samo dvije. Ništa se nije promijenilo ni 1905. godine, što se vidi iz sadržaja pisma upućenog iz Beča 28. travnja: *Sada imam par novi stvari, a nešto su i napredne bar u slogu, ma od*

4 *Crkva Presvetog Otkupitelja* sagrađena je na Paraćevoj glavici koja katastarski pripada općini Ružić.

5 Čerina, Ljiljana, ibid, str. 18-19.; Plazibat, Danica, ibid, str. 80.

6 Hrvatski državni arhiv u Zagrebu, Arhiva Ivana Meštrovića u Atelijeru Meštrović u Zagrebu vlasništvo je Mate Meštrovića, Arhiv Sveučilišta Notre Dame, In. SAD. Zahvaljujem Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, Mati Meštroviću i Arhivu Sveučilišta u Notre Dame što su mi odobrili korištenje i objavu pisane dokumentacije.

7 Kraševac, Irena. *Ivan Meštrović: Beč - Muenchen - Prag: 1900. - 1910.*, Zagreb, 2002.

8 Rukopisna ostavština Izidora Kršnjavog čuva se u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu, signatura 804.

9 Pozivnica za izložbu u Beču, 4. - 15. svibnja 1904. godine.

10 Narodne novine u Zagrebu od 30. travnja 1904. godine pišu da Tomislav Krizman izlaže 40 slika, a Ivan Meštrović 20 skulptura te izvještavaju o posjetu mnogih odličnika. Narodne novine u Zagrebu od 1. lipnja 1904. godine pišu da je izložba imala dobar moralni i materijalni uspjeh jer ju je posjetilo 186 osoba, a prodano je šest Krizmanovih slika.

11 Gnila ili gnjila je lokalizam, a odnosi se na glinu. Armadura je sustav pojačanja nekog materijala ili strukture odnosno konstrukcija.

12 Prema podacima Vesne Barbić, Ivan Meštrović je 1905. godine dijelio atelijer s Ivom Kerdićem u Kasernengasse, gdje je Ivan Meštrović oblikovao prvu varijantu *Luke Botiča*. Nadalje, 1906. godine Meštrovićev se atelijer nalazio u Valeriagasse u Prateru. U Atelijeru Meštrović u Zagrebu čuva se fotografija Ivana i Ruže Meštrović te Ivanova brata Petra u atelijeru, datirana 1906. godinom.

13 U tom pismu također navodi da mu je potrebno 60 - 70 forinti kako bi odlio u gips oblikovano djelo jer je stvar kako rekoh velika. To je zanimljiv podatak o tadašnjoj cijeni lijevanja umjetničkog djela. Nadalje u pismu (6. lipnja 1904.) Ivan Meštrović navodi da mu, ako bude sam klesao u kamen *Majčinu brigu*, treba platiti 200 forinti.

14 Pismo upućeno Izidoru Kršnjavom iz Beča, 6. lipnja (1904.).

sl. 2. Ivan, Ruža i Petar Meštrović u atelijeru u Beču, 1906. godine

15 Iz sadržaja pisama, Beč, 15. i 20. svibnja 1905. godine saznajemo da je riječ o plaćanju lijevanja u gips slobodnog reljefa *Timor Dei*. To je djelo u fundusu Moderne galerije u Zagrebu.

16 Kao primjer navodim portret Ružine sestre Olge Klein oblikovan u Beču, 1905. - 1906. godine. Prema prikupljenim podacima, za života Ivana Meštrovića lijevana su tri gipsana odljeva i skulptura je isklesana u mramoru.

17 Cijene umjetnina tiskane su u katalogu *Jubilarna izložba Društva umjetnosti*, Umjetnički paviljon u Zagrebu, 1905. godine, drugo izdanje.

18 *Jubilarna izložba Društva umjetnosti*, Umjetnički paviljon, Zagreb, 15. - 31. svibnja 1905. godine.

19 Narodne novine, god. LXXI., br. 105, Zagreb, 8. svibnja 1905. Skulptura *Majčina briga* u crnom kamenu danas se nalazi u fundusu Szépművészeti Múzeuma u Budimpešti.

20 Odnosi se na izloženo djelo *Curica*, kataloški broj 186.

21 Ne postoje spoznaje da je Severinski posjedovao neko Meštrovićevo djelo. Prema podatku objavljenom u publikaciji *Hartmanov sveobći popis stanova sa potpunim adresarom oblasti, ureda, obrtnika i trgovaca*, Zagreb, 1902. godine pod Severinski R., Ilica 34, nalazilo se skladište šešira, a uz Severinski R., Gajeva 10, nalazila se Prva hrvatska tvornica rublja.

22 Reljef *Seljaci*, u obojnoj terakoti, Ivan Meštrović oblikovao je 1907. godine, a uzidan je u pročelje kuće trgovca Popovića. Prikazuje deset muških figura koje nose simbole što ilustriraju prikaz Popovićeve trgovine žitom i bojama. Nažalost, ne znamo u kojoj je radionici lijevan taj reljef.

23 Prema skupljenim podacima, Izidor Kršnjavi posjedovao je samo jedno djelo Ivana Meštrovića, i to svoje portretno poprsje koje je Ivan Meštrović oblikovao portretirajući ga u Beču 1904. godine. Gipsani i brončani odljev tog portreta nalazi se u fundusu Atelijera Meštrović u Zagrebu i izloženo je u stalnom postavu.

ovakove prilike ne ću moći ni jednu odljeti, a ža mi je jednog reljefa o komu sam Vam već piso. Güsseru nije sam niti za onu veliku gruppu platio pa mi neće više vjerovati.¹⁵ Svog Güssera - lijevača Ivan Meštrović u pismima ne navodi imenom. Ljevaču je vrlo često bio dužan te je molio Izidora Kršnjavoga da mu pošalje nekoliko forinti kako bi podmirio dug.

Iz pisama, nadalje, saznajemo i Meštrovićev odnos prema broju gipsanih odljeva. Tako u pismu upućenom iz Beča 7. ožujka 1905. godine mladi kipar piše: "Majčinu brigu" sam danas počeo, pak netom bude gotova poslat ću Vam ju. - Ne znam bili odmah učinio 2. odljevka?. Već u sljedećem pismu, upućenom iz Beča 16. ožujka 1905. godine, pišući o lijevanju u gips *Majčine brige*, navodi: *Više odljevaka nijesam načinio, pošto neznam hoće li se uopće sviđjet a više odljevaka je uvijek lahko učiniti*. Iz toga saznajemo upravo ono što smo otkrili skupljajući podatke za opći katalog djela Ivana Meštrovića: umjetnik je katkad pojedina djela lijevao u nekoliko gipsanih primjeraka. To se odnosilo na ona djela¹⁶ koja su se sviđjela zainteresiranoj klijenteli i koja je mogao na izložbama izložiti te lako prodati. Izložbe su, dakako, bile najbolje prigode za pokazivanje djela te su izložena djela bila tržišno procijenjena i dostupna. Tako već u to vrijeme nalazimo cijene za pojedine izložke tiskane u katalogima¹⁷ ili ispisane Meštrovićevom rukom. Stoga ne čudi njegova želja da na svakoj izložbi izloži što veći broj umjetnina, i to po mogućnosti recentnih djela. Iz pisama upućenih Izidoru Kršnjavom saznajemo da je na izložbi u Zagrebu,¹⁸ 1905. godine bio spreman izložiti 20 djela, a bilo ih je izloženo samo devet. Na toj je izložbi banica Lilla Pejačević izabrala *Majčinu brigu*,¹⁹ koju je Ivan

Meštrović za 1 200 kruna trebao isklesati u crnome mramoru, a kupljena je za Njegovo Veličanstvo kralja Franju I.

Začetak Meštrovićeva marketinškog odnosa prema svojim djelima uočava se na navedenoj izložbi. Naime, u pismu napisanom u Beču 20. svibnja 1905. godine Ivan Meštrović upozorava kako kupnjom na izložbi kupac odmah uzima kupljeno djelo i ne čeka njegovo lijevanje. Tako piše: *Bio mi je piso onaj trgovac iz Illice Severinski pošto bi bio jedan odljev od te grupe ili ona curica²⁰ u gipsu naravski, pa sam reko Krizmanu neka mu piše 200. f. nego što ću - meni bi bilo jako ugodno da i kogodj. uzme jedan odljevak, jer bih tako mogo odmah stvar na raspoloženje imat*. U tom izvatku naslućuje se i vrlo važan segment koji je svakako bio bitan za rješavanje Meštrovićevih egzistencijalnih problema, što je ujedno za mladog umjetnika moglo biti i impuls u kreativnom smislu. To je mecena ili naručitelj kojega će kasnije pronaći u Karlu Wittgensteinu. U navedenom pismu Ivan Meštrović spominje trgovca²¹ iz Illice u Zagrebu, dok u pismu napisanom u Beču 19. rujna 1904. godine moli Izidora Kršnjavog: *Kad bi ste mi koju radnju priskrbili, koju bih ja i za sebe ko i dobre novce radio - recimo koji nadgrobni spomenik, ili koji portret ili što slično, tim bi ste me opet u velike obvezali*. Nadalje, u pismu upućenom iz Beča 7. ožujka 1905. godine traži pomoć i moli da mu Vlada nešto naruči te time pomogne materijalnom potporom da se prehrani i da mu materijal plati, jer kako piše, *ja nijesam još ništa učinio a čutim u sebi preveč toga*. Iako ne znamo je li trgovac Severinski iz Illice naručio i posjedovao neko Meštrovićevo djelo, znamo da je nekoliko godina kasnije Ivan Meštrović dobio narudžbu od trgovca Popovića²², koji je 1907. godine gradio obiteljsku kuću na Splavnici odnosno na Trgu bana Josipa Jelačića u Zagrebu.

Ivan Meštrović, unatoč velikoj neimaštini, duboko je zahvalan Izidoru Kršnjavom na pomoći te mu želi darovati neko svoje djelo, pa tako u pismu upućenom iz Beča 31. svibnja 1905. godine piše: *Ako bi koja moja radnja interesirala a koja bi bila zgodna za Vaš stan to izvolite dati učiniti jedan odljevak, jer to nedolazi skupo pa si ju zadržite. Ako pak ne a želite ovu "pjevačicu" imat, poslat ću Vam ju rado, ili ma što bilo - meni bi bilo samo drago kad bi Vam se mogo bar u koliko nečim odužiti na Vašoj susretljivosti*.²³

Teške su godine polako prolazile. Ivan Meštrović je apsolvirao kiparstvo (1901. - 1904.) te nastavio studirati arhitekturu (1904. - 1906.). U razdoblju 1902. - 1908. godine izlagao je na 23 izložbe²⁴ u raznim europskim gradovima, dobio je i poneku narudžbu te se natjecao na nekoliko natječaja za javne spomenike²⁵.

Neposredno nakon Meštrovićeva studija započelo je poznanstvo s industrijalcem Karlom Wittgensteinom,²⁶ značajnom osobom u kulturnim i umjetničkim krugovi-

ma Beča, na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Karl Wittgenstein izdašno je podupirao i pomagao umjetnike svog vremena te je stvorio svoju zbirku bečkih secesionista i francuskih impresionista. Prvo Meštrovićevo djelo²⁷ nabavio je 1906. godine te potom još nekoliko radova 1907. godine. Odlučio je mjesečnom novčanom potporom pomagati Ivana Meštrovića i kupujući njegova djela koja je naručivao ukrasiti unutrašnjost svoje palače u Beču. Time je omogućio Ivanu Meštroviću boravak i rad u Parizu od siječnja 1908. do kraja 1909. godine. Iz Wittgensteinovih pisama saznajemo da je Ivan Meštrović u Parizu živio na nekoliko adresa.²⁸ Prema podatku iz kataloga izložbe²⁹ u Parizu 1908. godine, Meštrovićeva adresa bila je 14. Avenue du Maine, dok je u Impasse de Maine na Montparnasseu vjerojatno imao atelijer. Da je materijalno ojačao, pokazuje i činjenica da je zadržao atelijer u Beču, u Valleriestrasse. Mnogo je radio, kako navodi u pismima upućenim arhitektu Josipu Plečniku³⁰ i svome meceni Karlu Wittgensteinu. U Parizu je Ivan Meštrović ne samo oblikovao djela koja mu je naručivao Karl Wittgenstein, već je započeo rad na skulpturama vezanim za ideju Vidovdanskog hrama. Velika zaokupljenost Ivana Meštrovića koncipiranjem i realizacijom Vidovdanskog hrama³¹ možda nam objašnjava njegov odnos prema djelima koja je oblikovao za Karla Wittgensteina.

Pisma Karla Wittgensteina obiluju zanimljivim podacima, ali ovdje izdvajam dijelove koji se odnose na Meštrovićevo djelo u kontekstu njegova stvaranja te na njegov odnos prema tom djelu. U njima saznajemo o mnogim međusobnim nesporazumima o isporuci i narudžbi pojedinih umjetnina te nas ne iznenađuje Wittgensteinova metoda odabira Meštrovićevih djela. O tome u pismu upućenom Ivanu Meštroviću u Pariz iz Beča 10. travnja 1908. godine stoji: *Ja Vam ne mogu tako kao što Vi želite Vam davati narudžbe, budući da se to teško može putem pisma obaviti. Ako nešto napravite i pošaljete mi fotografiju od toga onda Vam mogu reći da li mi je to potrebno ili ne. Budući da ako pismom naručim bojim se da ćete si odabrati jedan ružan model kao na primjer Žena koja čuči na Secesiji ili Eva koja je bila napravljena za mene ili stup sa dvoje djece. Ali ja stvarno ne mogu kod sebe sakupiti zbirku ružnih baba!*³² Nadalje, izdvajam problem keramičkih vaza koji se spominje u gotovo svim Wittgensteinovim pismima. Naime, vaze je kupio 1907. godine, a 1908. godine vidio ih je u Secesiji i zaključio: *One su bez ikakve boje zapečene u ilovači i izgledaju potpuno neuporabljive.*³³ A zatim ističe svoju želju da vaze budu u bronci ili obojenoj terakoti i savjetuje mu da nađe dobrog lončara.³⁴ Također, Wittgensteina iznenađuje odljev u bronci Meštrovićeva djela Ruka, pa mu u pismu piše 9. siječnja 1909. godine: *Sa rukom se lijevač nije proslavio. Na mnogo mjesta je bronca prodrula u formu i nakon što to nije bilo pažljivo očišćeno i*

dorađeno na površini se pokazuju mala špičasta gruba uzvišenja koja tamo ne pripadaju. I patina apsolutno ne odgovara toj ruci. Sve je puno mrlja i sprječava da se pošteno vidi muskulatura i žile. Vjerujem da niste ruku pogledali prije nego što je ona otišla od lijevača. Ne mogu si naime zamisliti da biste ju u takvom stanju odposlali. U istom pismu nastavlja: Ne biste smjeli dozvoliti da ista ode bez da to prije ne pogledate, nije li to stvarno uporabljivo za Vaše mušterije. Ja to ne govorim poradi sebe nego kažem općenito: umjetnici bi se trebali pobrinuti da mušterija dobije nešto dobro što bi mogao odmah upotrijebiti.

Karl Wittgenstein misli da je Ivan Meštrović odabrao lošeg lijevača, te zaključuje: *Ako je jedan lijevač skup, dobro. Ali tada bi morale stvari koje radi biti bespriekorne.*³⁵ I s portretom gospođe Wittgenstein³⁶ također je bilo problema. Naime, Karl Wittgenstein je naručio portret u crnome mramoru, a Meštrović ga je, uz niz objašnjenja, želio isklesati u bijelome mramoru.³⁷ Tako Wittgenstein u pismu od 5. srpnja 1908. godine piše: *Nakon što ste odredili da poprsje moje žene bude u tamnom kamenu to sam mišljenja da to morate i izvesti u tamnom mramoru. Vi ćete još ipak dobiti tamni kamen te veličine, budući da to nije nikakva iznimna veličina. Ja sam dakle jako protivan tome da tu bistu radite u bijelom mramoru, jer ne vjerujem da će biti dobra u bijelom.*

Pismo upućeno Ivanu Meštroviću iz Beča 11. kolovoza 1909. godine možda je krajnji poticajni trenutak za sazrijevanje mladog umjetnika. U njemu ga Wittgenstein nanovo upozorava na iste probleme koji su se provlačili kroz dotadašnja pisma, pa ga, među ostalim, ponovno upozorava na cijenu umjetnina, izbor lijevača, kvalitetu odljevka, a u jednom trenutku čak posumnja u pribranost mladog umjetnika: *Vi mene uopće niste razumjeli i sumnjam da moja pisma pošteno čitate i sumnjam da ćete i ovo pismo razumjeti... Nadalje, nanovo ga upozorava: Onodobno sam Vam pisao da gajim nadu da ćete vi - i onda kada nakon isteka od dvije godine moja potpora prestane, biti tako daleko da si vlastitim snagama možete priskrbiti narudžbe... Ja sam se prije jednu i pol godinu izjasnio da sam spreman da Vas tijekom dvije godine obilato podržavam. Ove dvije godine ističu po mom znanju početkom slijedeće godine; tada Vas prepuštam Vašoj sudbini, ali imam još samo tu želju kad biste Vi tada bili tako daleko da dobivate narudžbe i da ne morate biti upućeni na to da tražite novoga mecenu.*

Mislim da je Ivan Meštrović mnogo naučio za te dvije godine suradnje s Karlom Wittgensteinom jer pisani izvori kojima ću se koristiti za obradu ove teme govore da se on u idućim godinama ipak "zrelje" ponašao. Vrlo ga je slikovito opisao Božo Lovrić³⁸, 1909. godine: *Meštrović je divlja neobuzdana snaga, što bilježi primitivnom jakošću svoje dojmove i misli o životu ne staraajući se, da li će se njegov kip svakome svidjeti. Stvara, neprestano stvara, jer jedino rad može da smiri toga*

²⁴ Od 1902. do 1908. godine Ivan Meštrović je izlagao u Beču, Pragu, Beogradu, Ljubljani, Zagrebu, Londonu, Sofiji, Splitu, Dresdenu, Münchenu, Veneciji i Parizu. To su bile skupne izložbe, a imao je samo jednu samostalnu, u Splitu, 1906. godine. Vidjeti: Čerina, Ljiljana. *Ivan Meštrović i Atelijer Meštrović u Zagrebu*, Zagreb, 2001., CD-ROM.

²⁵ Nerealizirani spomenici: caru Franji Josipu I. u Ljubljani (1903.), barunu Jurju Vegi u Ljubljani (1903.) i realizirani *Spomenik Luki Botiću* u Splitu (1905.).

²⁶ Barbić, Vesna. *Radovi Ivana Meštrovića u zbirci Wittgensteina u Beču*. // Muzeologija, sv. 36., Zagreb, 1999., str. 104-110.

²⁷ Djelo *Vrelo života*, Beč, 1906. godine, isklesao je u crnom granitu. Zaslugom Ivana Meštrovića to je djelo od 1957. godine izloženo kao javni spomenik u Drnišu.

²⁸ Barbić, Vesna. *Radovi Ivana Meštrovića u zbirci Wittgensteina u Beču*. // Muzeologija, sv. 36., Zagreb, 1999., str. 107. U travnju 1908. godine Karl Wittgenstein uputio mu je pismo na adresu Hôtel de la Marine, XIV. Boulevard du Montparnasse 59, Pariz, a u svibnju na adresu Impasse du Maine 11.

²⁹ Societe du Salon d'Automne, Gran Palais des Champs Elysées, Paris, 1. listopada - 8. studenog 1908.

³⁰ Barbić, Vesna. *Meštrović i arhitekti*. // Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 423, Razred za likovne umjetnosti, knj. XIII., Zagreb, 1986., str.147-165.

³¹ Na temu Vidovdanskog hrama oblikovao je više od dvadeset skulptura i reljefa u Parizu 1908. i 1909. godine.

³² Zahvaljujem Dori Bošković na prijevodu pisama Karla Wittgensteina s njemačkog jezika.

³³ Pismo upućeno iz Beča 10. travnja 1908. godine, 5. lipnja 1908. godine i 16. rujna 1908. godine.

³⁴ Pismo upućeno 16. rujna 1908. godine.

³⁵ Do danas nam nije poznat lijevač s kojim je Ivan Meštrović surađivao u Parizu.

³⁶ Kraševac, Irena. *Ivan Meštrović: Beč - Muenchen - Prag: 1900. - 1910.*, Zagreb, 2002., str. 101.

³⁷ Prema pismu od 10. travnja 1908. godine, Ivan Meštrović je dobio 4 000 franaka za realizaciju tog portreta. Djelo je izvedeno u crnome mramoru.

sl. 3. Zaglavlje pisma lijevaonice B. T. Srpek u Beču i Brandeisu

sl. 4. Zaglavlje pisma klesara Ignjata Franza u Zagrebu

38 Lovrić, Božo. Naši umjetnici u Beču, Savremenik, god. IV., br. 5, Zagreb, svibanj 1909., str. 284.

39 Meštrović, Ivan. *Quelques souvenirs sur Rodin*. // Annales de l'Institut Français de Zagreb, god. I., broj 1, IV-VI. 1937., str. 3-12.; Barbić, Vesna. *Supplement à la monographie d'Ivan Meštrović*. // Annales de l'Institut français de Zagreb, 2e Serie, br. 71, 22/23, Zagreb, 1970., str. 15-19.

40 Podatak iz bilješke Vesne Barbić.

41 Kraševac, Irena. *Ivan Meštrović: Beč - München - Prag: 1900. - 1910.*, Zagreb, 2002.; Cerina, Ljiljana. *Ivan Meštrović i Ateljer Meštrović u Zagrebu*, Zagreb, 2001., CD-ROM.

42 O te tri izložbe u 1910. godini vidjeti: Meštrović, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, 1969., str. 15-17.

43 Milčinić, Andrija. *Iz umjetničkog svijeta*. // Savremenik, god. V., br. 6, lipanj 1910., Zagreb, str. 466.

44 U Ateljeru Meštrović u Zagrebu čuva se katalog izložbe *Nejunačkom vremenu u prkos*, u kojemu su Meštrovićevom rukom upisane cijene izloženih umjetnina. Djela: Ivana Meštrovića (*Studija za Marka* - 8 000 kruna, *Studija za fresko* - od 1 000 do 4 000 kruna); Emanuela Vidovića (*Stara crkva* - 8 000 kruna, *Jesenji sumrak* - 900 kruna); Vlahu Bukovca (*Naši pračjedovi* - 18 000 kruna, *Ropkinjica* - 11 000 kruna); Tome Rosandića (*Grizoduše* - 6 000 kruna); Branislava Deškovića (*Pus na tragu* - 2 000 kruna).

45 Račun lijevaonice Srpek ispostavljen je Ivanu Meštroviću u Zagreb 25. studenog 1910. godine. Na računu se navodi otprema brončanog odljeva *Zdenca života* željeznicom iz Brandeisa na Elbi u Zagreb (3 500 kruna), otprema gipsanog modela i signiranje (137 80 kruna), doprema i pakiranje (26 80 kruna) te osiguranje (11 50 kruna), što je ukupno 3 676 01 kruna. Više podataka o toj lijevaonici, nažalost, nisam našla osim onoga što piše na zaglavlju računa. Ljevaonica je utemeljena 1860. godine, a mjesto Brandeisa na Elbi navodi se i na zaglavlju računa. Taj nas podatak upućuje na mjesto Brandys na Labi (na češkom jeziku Stara Boleslav), sjeveroistočno predgrađe Praga. Dakle, Meštrovićev *Zdenac života*

prometejeva sina, što se protiv sebe i proti drugima buni. Makar će radi prkosa prečerati i u formi i u koncepciji, ali ne će popustiti, ne što misli, da je nepogrešiv, već iz protesta protiv fillstara, što se raduju svakom, pa bilo i neznatnom kompromisu, što ga ličnost sklapa s gomilom. Smion u izvedbi, i zamisli, uživa kad se laća najtežih problema, što ih je kadar riješiti tek majstor, koji krči neutrte staze, što vode do maslinove gore i Golgote, ali ne do prolaznosti i smrti. A za čudo, kako taj buntovnik ima lirskih, ponoćnih raspoloženja, (...)

Boravak u Parizu otvorio je Ivanu Meštroviću vrata atelijera Augustea Rodina³⁹, dok je ateljer Antoina Bourdellea⁴⁰ bio preko puta Meštrovićeva, u ulici Impasse du Maine br. 9. Priznavanje mladog umjetnika u pariškoj sredini očitovale su i njegovim izborom za člana žirija za izložbu *Salon d'Automne*. Krajem 1909. godine Ruža i Ivan Meštrović vratili su se u Beč, gdje je 1910. godine realizirao značajnu izložbu u središnjoj dvorani Secesije.⁴¹ Gotovo većinu radova s te izložbe izložio je na izložbi *Meštrović - Rački* u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu u svibnju i lipnju 1910. godine, a krajem 1910. godine sudjelovao je na izložbi *Nejunačkom vremenu u prkos*.⁴² Djela Ivana Meštrovića izložena na tim izložbama izazvala su veliku pozornost publike i likovnih kritičara, te su utirala put njegovu prihvaćanju u krug europskih umjetnika.

Zaslugom Izidora Kršnjavoga Samoupravni odbor grada Zagreba⁴³ na sjednici održanoj 4. svibnja 1910. godine odlučio je kupiti Meštrovićev *Zdenac života*, izložen na izložbi *Meštrović - Rački*, za 20 000 kruna⁴⁴, a Ivan Meštrović je za tu svotu morao napraviti odljev u bronci i postaviti djelo na mjesto koje sam odabere. Za sada nije poznato je li Ivan Meštrović 1910. godine bio odabrao mjesto za *Zdenac života*, ali se račun lijevaonice B. T. Srpek⁴⁵ i ponuda za izradu postamenta zagrebačkog kipara i klesara Ignjata Franza⁴⁶ čuvaju u arhivi Ivana Meštrovića u Ateljeru Meštrović u Zagrebu.

U Srpekovoj lijevaonici lijevan je i reljef *Sv. Roka*, koji je Ivan Meštrović izradio u Drnišu, 1911. godine kao općinski grb.⁴⁷ U Ateljeru Meštrović čuvaju se tri

pisma lijevača Srpeka koja se odnose na lijevanje toga drniškoga grba.

Još jedan račun iz tog vremena koji se čuva u istoj arhivi zanimljiv je pisani izvor za povezivanje podataka, a odnosi se na Meštrovićeve uljene slike. Račun od 11 kruna i 96 forinti koji je Josip Karaman iz Splita poslao Ivanu Meštroviću u Drniš 11. rujna 1911. godine, uz popis 14 tuba raznih boja,⁴⁸ upućuje nas na dvije Meštrovićeve uljene slike na kartonu, *Majka* i *Sestre Ivana Meštrovića: Bira, Manda i Danica*, a datirane su 8. rujna 1911. i 13. rujna 1911. godine. Tih godina Ivan i Ruža Meštrović obično su provodili ljeto u Otavicama i Drnišu.⁴⁹ Krateći ljetnu okolnicu, Ivan Meštrović je u Otavicama izdjeljao par drvenih skulptura te se okušao, prema poznatim podacima prvi put, kao slikar uljenim bojama. Od 1911. do 1913. godine naslikao je osam uljenih slika⁵⁰ koje je 1959. godine darovao Gradskome muzeju Drniš.

Prašina koja se podigla oko mjesta izlaganja hrvatskih umjetnika na Međunarodnoj izložbi u Rimu⁵¹ 1911. godine može se promatrati ne samo u političkom i kulturološkom već i u promidžbenom kontekstu. Na toj je izložbi Ivan Meštrović nagrađen prvom nagradom za kiparstvo, što mu je osiguralo međunarodni uspjeh. Taj uspjeh donio je mladom umjetniku i moralnu i materijalnu korist.⁵² Time je izbio i važno sudjelovanje na venecijanskom Biennalu 1914. godine.⁵³

Prije Prvoga svjetskog rata Ivan i Ruža Meštrović boravili su 1907. godine u Italiji⁵⁴, a od proljeća 1911. do proljeća 1915. godine, s kraćim prekidima, živjeli su u Rimu.⁵⁵ U tom gradu imao je atelijere na različitim adresama.⁵⁶ Za razliku od Pariza, gdje je Meštrović intenzivno stvarao, ugodnost mediteranskog podneblja pogodovala je kako njegovu radu, tako i mnogim poz-

nanstvima te prijateljevanju sa suvremenicima.⁵⁷ Tih godina portretirao je *Leonarda Bistofija* (Rim, 1913.), *Felice Carrena* (Rim, 1914. ili 1918.), *Gospođu Pica* (Venecija, 1914.), *Ruženu Kvoščinsku*⁵⁸ (Rim, 1914.), *Mariju Signorelli*⁵⁹ (Olevano, 1914.) te je oblikovao dva portreta Augusta Rodina (Rim, 1914.). U londonskoj *Monografiji*⁶⁰ iz 1919. godine navodi se 47 skulptura i reljefa različite tematike (manji broj djela vezanih za Vidovdanski hram, portrete, djela religijske tematike te sitnu plastiku inspiriranu ženskim likom), koje je realizirao u Rimu.⁶¹ Iz knjige objavljenih talijanskih pisama upućenih Ivanu Meštroviću⁶² izdavam pismo talijanskog ministra prosvjete upućeno iz Rima 27. veljače 1913. godine, čiji sadržaj potvrđuje zavidan Meštrovićev položaj u talijanskoj sredini. U pismu piše: *Stoga se obraćam Vašem gospodstvu s molbom da izvolite izraditi u bronci u prirodnoj veličini svoje poprsje za Kraljevske galerije u Firenci. Poklon Vašeg djela pružit će veliko zadovoljstvo ovom Ministarstvu i pridonijeti većem interesu i vrijednosti glasovite talijanske kolekcije.* Taj nas autoportret vodi do radionice rimskog klesara i ljevača Giovannija Ardinija,⁶³ uz Zagrepčane Franju Antolića⁶⁴ i Franju Bubnja⁶⁵ vjerojatno jednog od najprivrženijih Meštrovićevih ljevača. On piše Ivanu Meštroviću iz Rima 29. lipnja 1913. godine: *Ljevač gospodin Zega pripremio je vosak za Vaš autoportret i bareljef i dobro su uspjeli. Boji se da bi se na ovoj vrućini mogli saviti pa bi htio znati može li ih odlići ili mora čekati Vaš povratak.* Uspoređujući te Ardinijeve retke s dijelovima Wittgensteinovih pisama, uočavamo Meštrovićev izmijenjeni odnos prema kvaliteti odljeva njegovih djela. Ima savjesnog ljevača kojemu je povjerio lijevanje autoportreta, djela koje će darovati Galeriji Uffizi u Firenci te kontrolira njegovo lijevanje. Da je Ivan Meštrović davao Ardiniju i zahtjevnije poslove, saznajemo iz pisma Giovannija Ardinija upućeno Ruži Meštrović iz Rima 5. ožujka 1919. godine. U pismu stoji: *Što se pak posla tiče, ja sam našao lijepi komad mramora za onu klečecu figuru, ali ako bi gospodin Meštrović htio da ja napravim Mojsija⁶⁶ u kamenu, ja sam spreman prihvatiti, meni je drago raditi kako najbolje misli gospodin Meštrović pa neka on odredi. Želim također znati hoće li još zadržati atelje, ili ne, tako da se znam ravnati u odnosu na vlasnicu.* Zasižno bi mnogi kipari bili sretni takvim odnosom s ljevačem kakav je izgradio Ivan Meštrović s Giovannijem Ardinijem. O tom odnosu saznajemo i iz pisma Olge Resnevic-Signorelli upućenog Ivanu i Ruži Meštrović iz Rima 8. ožujka 1919. godine: *Dragi prijatelji, oprostite mi, ali saznajući od Ardinija da su vaša djeca⁶⁷ spremna za put nisam mogla odoljeti a da ih ne pozdravim, pa sam se danas ušuljala u vaš ateljer.*

I moja se tuga izjednačuje s onom Ardinijevom, koji se mora odvojiti od svoga raja (kako taj čovjek voli Ivanu!), i osjećam u srcu veliku žalost i još veću nostalgiju za vama.

Dakako, radionica Giovannija Ardinija nije bila jedina radionica u Rimu⁶⁸ s kojom je Ivan Meštrović tih godina surađivao. Sačuvani su pismo i dva računa Guida Sbricolija⁶⁹ iz veljače 1912. godine, iz kojih smo saznali da je u njegovoj radionici isklesan *Pastir, Starica*,⁷⁰ *Majka i Udovica*. Zanimljivo je navesti kako je Guido Sbricoli oduševljen Meštrovićevim Pastirom, koji je *jedna besprijeborna kopija*, te moli Meštrovića da dođe u Rim odabratu blok mramora za *Udovicu*. Nadalje, u istoj arhivi pohranjenoj u Ateljeru Meštroviću Zagrebu nalaze se i dva računa ljevača u gipsu Lugija Leonardija iz 1914. i 1919. godine.⁷¹ U računu od 13. lipnja 1914. godine navode se dva portreta te jedna stojeća skulptura, dok račun iz ožujka 1919. godine sadržava portretu bistu starca s bradom.

Brojne podatke o djelu Ivana Meštrovića u Rimu prikupila je voditeljica Atelijera Meštrović u Zagrebu Vesna Barbić, prof., prilikom studijskog putovanja u Rimu 1975. i 1979. godine.⁷² Svakako treba nastaviti istraživanje u tom smjeru te zaokružiti opći katalog djela Ivana Meštrovića novim spoznajama o njegovu radu u Italiji odnosno u Rimu, kako iz ovog razdoblja, tako i iz vremena 1942. - 1946. godine.

Početak Prvoga svjetskog rata zatekao je Ivana Meštrovića u Rimu, a ratne godine provodio je u Londonu, Parizu, Rimu, Ženevi i Cannesu.⁷³ Svaki od tih gradova ostavio je traga u umjetnikovu životu i stvaranju, ali uvijek se s razlogom izdvaja London kao sljedeća uspješna stuba u Meštrovićevo europskom usponu. Iako je Ivan Meštrović prvi put izložio svoja djela u Londonu 1906. godine, ipak se samostalna izložba u Victoria and Albert Museumu⁷⁴ 1915. godine uspoređuje, po odjeku izloženih djela te političkoj poruci, s Meštrovićevim uspješnim izlaganjem na Secesiji u Beču 1910. godine te na Međunarodnoj izložbi u Rimu 1911. godine. Dakako, Ivan Meštrović je znao kako je nužno nastaviti s izložbama diljem Velike Britanije, pa je tako te, 1915. godine izlagao u Leedsu i Glasgowu, a krajem godine nanovo u Londonu; 1916. godine izlaže u Edinburghu i Aberdeenu; 1917. godine u Londonu i Lyonu, a 1918. godine u Edinburghu, Bradfordu, Glasgowu i Leedsu.⁷⁵ Iduće, ratne godine bile su za Ivana Meštrovića vrlo dinamične, ispunjene brojnim izložbama, angažiranim političkim djelovanjem te plodonosnim stvaralačkim nabojem. Ivana Meštrovića nedvojbeno su prihvatili visoki slojevi engleskog društva. Njegovu popularnost potvrđuje i veliko zanimanje za njegova djela i izvan granica Europe. Gotovo u cijelosti organizirana mu je izložba u Sjedinjenim Američkim Državama⁷⁶, koja se zbog ratnih prilika nije održala. Brojna pisma koja se čuvaju u Ateljeru Meštrović u Zagrebu svjedoče o vrlo intenzivnom životu Ivana i Ruže Meštrović u tom razdoblju.⁷⁷ Mekoća Meštrovićeva oblikovnog izraza te religijska tematika u vrijeme Prvoga svjetskog rata bili su dodatni impuls za brojnu zainteresiranu englesku klijentelu koja je kupovala njegova djela ili, još češće, plaćala portretiranje. U

lijevan je u Brandysu na Labi pokraj Praga. Ivan Meštrović u pismu objavljenom u Novoj Evropi, broj 2, 11. svibnja 1922. godine spominje lijevanje Pobjednika za Beograd, 1913. godine, te navodi da je nakon I. svjetskog rata "isplatio sam 13.000. - franaka češkoj firmi Toma Srpek u Brandizu."

46 Franz, Ignjat (1855. - 1842.), klesar i kipar. On je 14. prosinca 1910. godine u Zagrebu potpisao Obvezu glasom troškownika od 8. rujna 1910. godine za namještanje postamenta za zdenac izrađen po gospodinu I. Meštroviću. Ako zdenac bude postavljen u Gornjem gradu u Zagrebu, traži 160 kruna, a za postavljanje u Donjem gradu 100 kruna.

47 Barbić, Vesna. *Meštrović, Drniš-Otavice*. Zagreb, 1983., str. 7. Taj brončani odljev reljefa Sv. Roka ukraden je za vrijeme Domovinskog rata i do danas nije pronađen.

48 U računu se navodi bijela, žuta, zelena, crvena i smeđa boja.

49 Prema arhitektonskom rješenju Ivana Meštrovića, 1912. godine sagrađena je kuća obitelji Meštrović u Otavicama.

50 Slike su za vrijeme Domovinskog rata bile ukradene, ali su 1999. godine vraćene te su danas izložene u Gradskome muzeju Drniš.

51 Meštrović, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje*, Zagreb, 1969., str. 16-20.

52 Talijanski kralj Vittorio Emanuele kupio je na rimskoj izložbi Meštrovićevo djelo *Pastir*, a Galleria Nazionale d'Arte Moderna u Rimu mramornu skulpturu *Starica*.

53 Majstorović, Božo. *Meštrović, Italija, Biennale*. // *Zor*, časopis za književnost i kulturu, god. 2., broj 1, Zagreb, 1996., str. 245-250.

54 Bienale u Veneciji, 1907. godine.

55 Kečkemet, Duško. *Ivan Meštrović u Italiji, Dani Ivana Meštrovića*, Università degli Studi di Roma "La Sapienza", Rim, 13. prosinca 2000.

56 U arhivi Ivana Meštrovića u Atelijeru Meštrović čuva se ugovor o iznajmljivanju prostora za atelijer u Via Flaminia 122 sklopljen u Rimu 30. travnja 1911. godine između Giuseppea Barberija i Ivana Meštrovića. Unajmio ga je na godinu dana, a mjesečna najamnina iznosila je 60 lira. Iz podataka u arhivi Ivana Meštrovića i prema prikupljenim podacima Vesne Barbić, živio je u Via Frattina 149 i Via del Babuino 181/II Pensione Bella (1911. godine); Via Flaminia 122 (1911., 1912., 1913. i 1914. godine); Via Gregoriana 12 (1913. i 1914.) i u Via Palestro 14 (u prosincu 1914. i 1915. g.).

57 Milačić, Karmen. *Talijanska pisma Ivanu Meštroviću 1911-1921.*, Zagreb, 1987.

58 Ružena Kvoščinski, rođena Zatkova (1885. - 1923.), poljska slikarica. Vidjeti: Meštrović, Ivan. *Vatra i opeklina: Ružena, Ruža, Klara.* < za tisak priredio Branimir Donat >, Zagreb, 1998.

59 Barbić, Vesna. *Meštrović u Rimu: Zbirka Signorelli.* // Rad JAZU, knj. 416, Razred za likovne umjetnosti, knj. XII., Zagreb, 1985.

60 Grupa autora. Ivan Meštrović: *A Monograph, Williams and Norgate,* London, 1919., str. 63.

61 U Rimu je realizirao 1911. godine (9 djela); 1912. (6 djela); 1913. - 1915. (32 djela) i 1918. godine (17 djela).

62 Milačić, Karmen. *Talijanska pisma Ivanu Meštroviću 1911-1921.*, Zagreb, 1987.

63 Giovanni Ardini klesao je za Ivana Meštrovića 1911. godine te je 1921. godine radio na realizaciji

sl. 5. Ivan Meštrović: *Žena u molitvi*, Cannes, 1917.

sl. 6. Ivan Meštrović: *Studija za Vestalku*, London, 1915.

Mauzoleja obitelji Račić u Cavtatu. Posjedovao je nekoliko djela Ivana Meštrovića.

64 Franjo Antolčić (Zagreb, 1897. - Zagreb, 1973.), majstor ljevač u Ljevaonici umjetnina Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu. Vidjeti: Hrvatski biografski leksikon, tom 1, A - Bi, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983.

65 Franjo Bubanj (Fužine, 1892. - Zagreb, 1969.), ljevač gipsa, retušer i cizeler brončanih odljeva u

Londonu je 1915. godine portretirao je *Henryja Wickhama Steeda*, *gospodu Gandarillas*, *gospodina Gandarillasa*, *gospodu Errazuriz*,⁷⁸ *Sir Tomasa Beechama*,⁷⁹ *Evelyn St. George*,⁸⁰ *Lady Cunard*.⁸¹ Realizirao je i dva portreta sina *Murheada Bona* te portrete *Marije Banac* i *Ruže Meštrović*,⁸² dok je 1918. godine portretirao *Ninulu Mitrović*,⁸³ a 1919. godine *Lady Cowdray*⁸⁴ i *gospodu Kinell*.

U londonskoj *Monografiji* iz 1919. godine navodi se da je Ivan Meštrović u Londonu 1915. godine oblikovao 23 djela, od toga 12 portreta. Brojna djela krasila su privatne zbirke⁸⁵ engleskoga visokog staleža, a muzejski fondusi popunili su se njegovim djelima⁸⁶ u gotovo

svakom većem gradu. Kako ovaj rad ne bismo opterećivali gomilanjem različitih podataka važnih za spoznaju cjelovitih životnih prilika Ivana Meštrovića, a što se odražava i na obradu ove teme, ograničit ću se na analizu sačuvanih podatka koji se odnose na manji broj njegovih djela iz tog vremena. Poslove vezane za organiziranje izložaba te dogovore o kupnji i lijevanju njegovih djela uglavnom je, u dogovoru s Ivanom Meštrovićem, vodio Milan Čurčin.⁸⁷ Fond pisama Milana Čurčina u arhivi Ivana Meštrovića te stara kartoteka Ivana Meštrovića⁸⁸ iz 1919. godine pisani su izvori podataka o Meštrovićevu odnosu prema kopiranju djela u tom razdoblju. Ivan Meštrović i dalje surađuje s Giovan-

nijem Ardinijem, već spomenutim ljevačem iz Rima, dok su njegovi ljevači u Velikoj Britaniji, G. Fiorini,⁸⁹ Enrico Cantoni⁹⁰ i E. J. Parlanti.⁹¹ Pisani izvori kazuju da je suradnja s Enricom Cantonijem trajala od 1915. do 1919. godine te 1922. godine, a u tom razdoblju, lijevao je više od 23 djela. U isto vrijeme, točnije 1918. i 1919. godine, surađivao je s E. J. Parlantijem te je,

prema pisanim izvorima, vjerojatno kod njega lijevao tri djela.

O djelima lijevanim u ljevaonici Enrica Cantonija saznajemo iz računa i potvrda o primitku novca upućenim Ivanu Meštroviću ili Milanu Čurčinu. Pojedina lijevana djela moguće je identificirati, stoga izdvajam ova: u

Ljevaonici umjetnina Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu. Vidjeti: Hrvatski biografski leksikon, tom 1, A - Bi, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983.

66 Možda je Giovanni Ardini i klesao glavu Mojsija jer se prema podatku Vesne Barbić, u zbirci Signorelli u Rimu čuva brzojav Ivana Meštrovića upućen dr. Signorelliju iz Londona 1919. godine, u kojemu ga moli da isplati Ardiniju 4 000 lira. U pismu jednog od Ardinijevih sinova, Luciana Ardinija, upućenom Vesni Barbić, voditeljici Atelijera Meštrović, iz Rima 12. kolovoza 1963. godine, Ardini se sjeća glave Mojsija koju je vidio u Atelijeru Meštrović. Glava je isklesana iz bitticino mramora iz kamenoloma Rezzato di Brescia, kao i reljef *Amor i Psiha*. Naglasio je da je Ivan Meštrović veoma volio taj mramor, kao i "kamen iz Tranija", koji je vrlo sličan botticinu. *Mojsije, glava* i reljef *Amor i Psiha* izloženi su u Atelijeru Meštrović u Zagrebu.

67 Olga Resnevic-Signorelli pod sintagmom *vaša djeca* misli na djela Ivana Meštrovića.

68 Vesna Barbić u svojim bilješkama navodi fratelli Ricci, ali o njima nisam našla nikakvih podataka.

69 Guido Sbricoli, kipar, radio je na adresi Via Margutta 51a u Rimu. Zahvaljujem Guidu Quienu na suradnji i pomoći pri prijvodu pisama s talijanskog jezika.

70 Vidjeti bilješku 52.

71 Luigi Leonardi radio je na adresi Vicolo dell' orto di Napoli 5 u Rimu.

72 U bilješkama Vesne Barbić navode se 43 djela Ivana Meštrovića u osam privatnih zbirki. Zbirku Signorelli je objavila.

73 Meštrovićevi su živjeli u navedenim gradovima na različitim adresama, a Ivan Meštrović je u njima redovito iznajmljivao atelijere. Meštrovićev atelijer u Londonu u studenom 1917. godine nalazio se na adresi 27 Clareville Grove. U lipnju 1918. godine imao je atelijer u Rimu, u Viale Giulio Cesare. U lipnju i rujnu 1919. godine adresa atelijera u Londonu je 3 Alma Studios Stratford Road, Kensington.

74 Clegg, Elizabeth. *Meštrović, England and the Great War. // The Burlington Magazine*, vol. CXLIV, number 1197, London, december 2002., str.740-751.; Clegg, Elizabeth. "A warrior fallen in a just cause": a rediscovered

Meštrović "Descent from the cross". // The Burlington Magazine, volume CXLVI., number 1221, London, December 2004, str. 823-827.

75 O izložbama Ivana Meštrovića vidjeti: Čerina, Ljiljana. *Ivan Meštrović i Atelijer Meštrović u Zagrebu*, Zagreb, 2001., CD-ROM.

76 U arhivi Ivana Meštrovića u Atelijeru Meštrović čuva se nekoliko pisama Catherine D. Groth iz 1916. i 1917. godine čiji se sadržaj odnosi na organizaciju izložbe djela Ivana Meštrovića u Sjevernoj Americi.

77 U FIM - Atelijeru Meštrović u Zagrebu pohranjena su pisma iz arhive Ivana Meštrovića, a vlasništvo su Mate Meštrovića. Fond sadržava oko 3 219 kataloški obrađenih i mikrofilmiranih pisama.

78 Prema računu Enrica Cantonija od 3. listopada 1915. godine, taj je portret lijevan u rujnu 1915. godine. Prema staroj kartoteci iz 1919. godine gospođa Errazuriz posjedovala je *Evangelista Marka*, kojega je Ivan Meštrović oblikovao u Londonu 1915. godine. Tada je oblikovao i ostala tri evangelista. To djelo nije objavljeno do danas te nam nije poznato.

79 Prema računu Enrica Cantonija od 3. listopada 1915. godine, taj portret lijevan je u gipsu i bronci u kolovozu, a dva odljeva u bronci u rujnu 1915. godine.

80 Prema računu Enrica Cantonija od 3. listopada 1915. godine, lijevano je dvije biste portreta Evelin St. George.

81 Prema računu Enrica Cantonija od 3. listopada 1915. godine, lijevano je gipsani i brončani odljev portreta Lady Cunard.

82 Prema računu Enrica Cantonija od 3. listopada 1915. godine, lijevano je portret Ruže Meštrović i jedan portret u rujnu 1915. godine.

83 Obitelj Mitrović, prema staroj kartoteci iz 1919. godine, posjedovala je drveni reljef *Molitva na Maslinskoj gori*, koji je djelao Ivan Meštrović u Ženevi 1916. godine i brončani odljev *Guslara*, oblikovan u Parizu 1908. godine.

84 Lady Cowdray kupila je skulpturu *Sjećanje II* u mramoru 1929. godine.

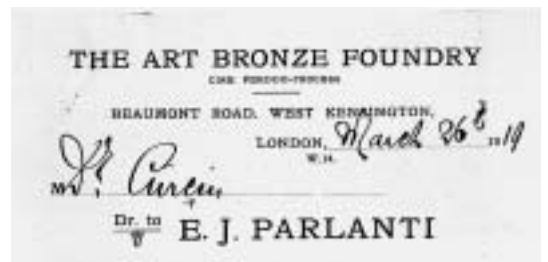
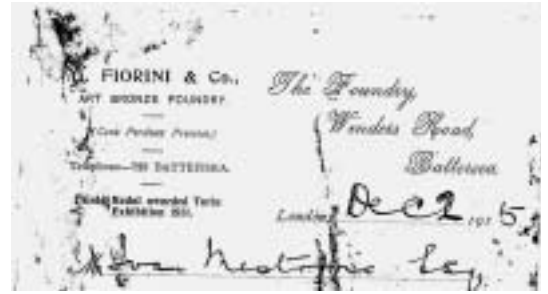
85 Nažalost do danas nisu skupljeni podaci o djelima Ivana Meštrovića koja se nalaze u privatnim zbirkama u Velikoj Britaniji te je nužna obrada pisane dokumentacije i kataloška obrada pojedinih djela.

1915. godini lijevano je spomenute portrete te još neka neidentificirana djela, od siječnja do travnja 1917. godine lijevano je *Autoportret*,⁹² u veljači 1918. godine lijevano je malu bistu gospođe *Ninule Mitrović*, a u ožujku 1918. godine reljef *Pieta*.⁹³ Brončani odljev biste koji se navodi 12. prosinca 1918. godine, djelo je koje se može povezati s podatkom od 14. prosinca 1918. godine, a odnosi se na odljev u bronci biste *Studija za molitvu*,⁹⁴ Podatak od svibnja 1919. godine odnosi se na lijevanje bročane statuete,⁹⁵ a onaj iz kolovoza 1922. godine na dvije još neidentificirane portretne biste.

Djela koja je u bronci lijevano E. J. Parlaniti prema potvdama o primitku novca, mogu se identificirati ovako: ožujak 1918. godine *Statuette at Prayer*,⁹⁶ travanj 1918. godine brončana bista portreta *Ruže Meštrović*⁹⁷ te ožujak 1919. godine bista *Dr. Elise Inglis*.

Kako bismo mogli pratiti temu ovog napisa, iz tog razdoblja izdvajam *Studiju za Vestalku*, skulpturicu koju je Ivan Meštrović oblikovao u Londonu 1915. godine i koja će biti odlivena u velik broj brončanih primjeraka, i to odlukom Ivana Meštrovića, a kasnije i odlukom nositelja autorskog prava. To je Meštrovićevo djelo do danas jedno od njegovih najčešće nelegalno lijevanih djela. Prvi spomen o lijevanju *Vestalka* nalazimo u potvrdi o primitku novca Enrica Cantonija upućenoj Milanu Čurčinu 10. travnja 1918. godine, na kojoj Meštrovićevom rukom piše "drugi odliv figure za česmu".⁹⁸ Nadalje, Enrico Cantoni 6. kolovoza 1919. godine šalje Ivanu Meštroviću potvrdu o primitku novca

za lijevanje dviju kopija *Vestal Virgin* u bronci. Iz stare kartoteke iz 1919. godine poznato je da je jedan odljev u bronci *Studije za Vestalku* kupila Miss Silcox,⁹⁹ direktorica St. Felix School, drugi odljev u bronci nalazi se u South Kensington, London. Prema istom izvoru, skulptura u gipsu navodi se kao original i nalazi se u Londonu (S. L.). Veći broj odljevaka tog djela u bronci objašnjava i pismo Milana Čurčina upućeno Miss Silcox 11. siječnja 1918. godine, u kojemu joj piše da može kupiti *Malu Vestal Virgin* - malu figuru za fontanu, ali Ivan Meštrović će zadržati pravo lijevanja i za drugog kupca. To potvrđuje Meštrovićevo odluku o umnožavanju brončanih odljevaka određenog djela.

Nadalje, zanimljiva je odluka Ivana Meštrovića o kopiranju jednog od njegovih najpriznatijih djela iz razdoblja Prvoga svjetskog rata. Riječ je o skulpturi *Bogorodica s Djetetom*, oblikovanoj u Cannesu 1917. godine, koju je Ivan Meštrović odlučio lijevati u gipsu i bronci, isklesati u mramoru i izdijeljati u orahovini. Odljev u bronci¹⁰⁰ načinio je Enrico Catoni prije nego što je skulptura u gipsu bila poslana u Pariz kako bi je Serafin Soudbinin¹⁰¹ prenio u mramoru.¹⁰² Tako iz sadržaja pisma Ivana Meštrovića upućenoga Milanu Čurčinu iz Olevana Romana 5. rujna (1918. godine) saznajemo kako je *Bogorodica* u mramoru gotova te zadužuje Milanu Čurčinu da pribavi dozvolu za njezin uvoz u Veliku Britaniju. Tu dozvolu mora poslati na adresu Serafina Soudbinina, Bld Argo 65, Paris. U istom pismu o S. Soudbininu piše: *On je jedan ruski kipar, moj prijatelj koji je stvar izveo u mramoru*. Mramorna skulptura poslana je H. C. Colemanu.¹⁰³ O tome kada je Ivan Meštrović izdijelao Madonu s djetetom u ora-

hovini, izloženu u stalnom postavu Atelijera Meštrović, za sada nemamo podataka.¹⁰⁴

Za kraj ovog razdoblja izdvajam portret *Dr. Elsie Ingles*, djelo koje je Ivan Meštrović izradio za Scottish National Gallery. Za još jedan odljev u bronci zainteresirala se gospođa Agnes Ethel Conway.¹⁰⁵ Milan Ćurčin spomenutoj gospođi 14. prosinca 1918. godine piše: ... *sad imam odgovor od gospođe Meštrović (sam Meštrović je oputovao u Srbiju), i ona kaže da ona misli da njen muž neće imati nikakve primjedbe dati suglasnost War Museumu kopiju biste Dr. Elsie Ingles, samo kopija ne može biti u gipsu (...)* Pored toga moramo utvrditi da *Scottish National Gallery* neće prigovoriti postojanju drugog odljeva u Velikoj Britaniji, biste koja je darovana škotskoj naciji od Srpske Vlade. Suglasnosti su vjerojatno pribavljene jer je drugi odljev tog portreta lijevan kod Parlantija u veljači i ožujku 1919. godine, a lijevanje je iznosilo 30 funti.

Dakle, još uvijek ne možemo govoriti o Meštrovićevu čvrstom stajalištu i dosljednosti u kopiranju njegovih djela. Jedino što se može uočiti jest njegova promjena mišljenja o gipsanim odljevima. Nekoć je kao mladi student kiparstva isto djelo lijevao u nekoliko gipsanih odljevaka, ali tada nije dopustio lijevanje više gipsanih primjeraka jednog djela već više brončanih primjeraka. Izdvajam odnos prema mramornoj *Madoni s djetetom* te napominjem da bi, s obzirom na nekoliko sličnih primjera i na promjenu vrijednosti oblikovnog izraza mramornog djela izvedenoga u drugim materijalima, to trebala biti zasebna tema.

Početkom 1920. godine, s velikom željom i voljom, Ivan Meštrović nastojao je dokazati da se i u njegovoj domovini da umjetnički stvarati. Djela koja su se nalazila u atelijerima i skladištima u raznim europskim gradovima, a i djela izložena na izložbama u Parizu i Haagu 1919. godine te na ostalim izložbama trebalo je negdje pohraniti. Kupio je kompleks kuća na Gornjem gradu u Zagrebu, u Mletačkoj ulici 6, 8 i 10 te je nakon adaptacije u njima s obitelji proživio sljedećih dvadesetak godina. Adaptirajući i gradeći navedeni kompleks, prvi put je projektirao i sagradio svoj atelijer.¹⁰⁶ Tijekom adaptacije arhitektonskog kompleksa u Mletačkoj ulici Ivan Meštrović je realizirao Mauzolej obitelji Račić u Cavtatu, od 1920. do 1923. godine.¹⁰⁷

Meštrovićevo zagrebačko razdoblje obilježeno je bogatim stvaralačkim opusom, brojnim izložbama, intenzivnim društveno-političkim djelovanjem te pedagoškim radom.¹⁰⁸ Nova sredina te velika stvaralačka energija zrelog tridesetsedmogodišnjaka temelj je Meštrovićeve svestranosti i posvudašnjosti u tom razdoblju. Postavši rektorom Kraljevske umjetničke akademije (naziv iz 1924. godine), danas Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu, Ivan Meštrović uveo je niz promjena kako u Akademijinu ustroju, tako i u nastavnom programu, što se odnosilo i na njezinu ljevaonicu metala. Brojni realizirani monumentalni javni spomenici obilježje su Meštrovićeva likovnog izraza zagrebačkog razdoblja. Lijevanje tako velikih formata zahtijevalo je ne samo radni prostor, već i obučenosť ljevača gipsa i bronce. Ljevač Franjo Antolić¹⁰⁹ lijevao je 1921. godine brončana vrata *Mauzoleja obitelji Račić* u Cavtatu te je potom postao stručni ljevač ljevaonice. Kako bi se osposobio za lijevanje Meštrovićevih monumentalnih spomenika, otišao je na stručnu naobrazbu te je

86 Bio je osnovan IVAN MEŠTROVIĆ PURCHASE FUND (predsjednik Sir John Lavery, dva odbora i tajnik Ernest H. R. Collings) za kupnju djela Ivana Meštrovića.

87 Milan Ćurčin (Pančevo, 1980. – Zagreb, 1960.), književni kritičar, pjesnik i publicist. Prijatelj Ivana Meštrovića koji je od 1915. godine do kraja života bio uključen u sve Meštrovićeve obiteljske i ostale poslove.

88 Stara kartoteka Ivana

sl. 7. Ivan Meštrović: *Pietà* (tri figure), London, 1915.

sl. 8. Zaglavlje pisma ljevača Fiorinija u Londonu

sl. 9. Zaglavlje pisma ljevača Enrica Cantonija u Londonu

sl. 10. Zaglavlje pisma ljevaonice E. J. Parlantija u Londonu

sl. 11. *Sjećanje II.*, mramor

sl. 12. *Sjećanje II.*, bronza

Meštrovića nastala je 1919. godine, a sadržava popis njegovih djela. Čuva se u Atelijeru Meštrović u Zagrebu, a vlasništvo je nasljednika Ivana Meštrovića.

89 G. Fiorini, *Art Bronze Foundry*, Winders Roud, Battersea, London. U arhivi Atelijera "Meštrović" sačuvao se samo jedan njegov račun. On je jako uništen te nije moguće identificirati na koje se dijelo odnose dva spomenuta odljevka.

90 Enrico Cantoni, *Bronze founder and moulder for sculptores*, Chelsea.

91 E. J. Parlanti, *The art bronze foundry*, West Kensington, London.

92 Prema pismima, brončani odljev jednog Meštrovićeva autoportreta (vjerojatno onaj oblikovan u Cannesu 1917.) poslan je Pašku Baburizzu, Valparaiso, Chile, 1917. godine.

93 Prema kartoteci iz 1919. godine *Pieta, small relief, three figures*, London, 1915. bila je u vlasništvu obitelji Coleman. Taj je reljef identificiran prema londonskoj *Monografiji* iz 1919. godine, reproduciran na tabli LXV. (lijevo). Danas postoje mnogi nelegalni odljevi tog reljefa.

94 Prema londonskoj *Monografiji* iz 1919. godine vjerojatno je riječ o djelu *Study for Prayer*, reproduciranome na tabli XXXI. Odljev tog djela u bronci izložen je u stalnom postavu Atelijera Meštrović u Zagrebu i u Galeriji Ivana Meštrovića u Splitu.

95 Ne može se sa sigurnošću kazati da se taj navod odnosi na podatke iz kartoteke iz 1919. godine, prema kojemu je Cantoni lijevao *My Wife, Statuette, London, 1915.* Nadalje, ne zna se gdje se nalazi taj brončani odljev.

96 Moguće ju je identificirati prema londonskoj *Monografiji* iz 1919. godine, tabla XXX. i kartoteci iz 1919. godine, gdje se *Girl at prayer. Bronze, London, 1915.* navodi kao vlasništvo Eumorphopoulosa.

97 Portret Ruže Meštrović, Beč 1906. godine u bronci posjedovao je Sir John Lavery.

98 *Studiju za Vestalku* u nekim pismima M. Čurčin je opisao kao studiju za fontanu.

99 Miss Silcox, prema poznatim podacima posjedovala je i brončani odljev biste Ruže Meštrović, koju je Ivan Meštrović portretirao u Londonu 1915. godine. Taj portret lijevan je kod E. J. Parlantija, o čemu svjedoči potvrda o primitku novca upućena Milanu Čurčinu, na kojoj je Meštrovićevom rukom dodano *moja žena za Miss. Silcox.*

100 Za brončani odljev lijevan kod Enrica Cantonija nemamo podataka gdje se nalazi i u čijem je vlasništvu.

101 Iz bilježaka Vesne Barbić doznajemo da je Serafin Soudbinin (1880. - 1944.) klesao mramorne skulpture za Augustea Rodina, ali najviše je volio raditi u keramici.

102 Stara kartoteka iz 1919. godine navodi Colemana kao vlasnika te mramorne Madone.

103 U pismu od 16. rujna 1918. godine Milan Čurčin obavještava H. C. Colemana da je skulptura *Madone s djetetom* u mramoru gotova te moli adresu na koju će je poslati.

104 Do danas su nam poznati različito oblikovani "sueniri" tog djela izrađeni u drvetu ili bronci. Sueniri se nalaze u privatnom vlasništvu u Hrvatskoj i inozemstvu.

105 Agnes Ethel Cunway piše u ime Women's Work Subcommittee, Imperial War Museum, 9. Queen Anne's Gate, S.W.1.

106 Ivan Meštrović imao je i atelijer na Josipovcu 5. Sagrađio ga

svladao novu tehniku lijevanja na izgubljeni vosak.¹¹⁰ Time je započela dugogodišnja suradnja Ivana Meštrovića s lijevačima bronze i gipsa Akademijine ljevaonice Franjom Antolićem i Franjom Bubnjem.¹¹¹ U njoj će lijevati djela koja je oblikovao za vrijeme življenja u Zagrebu te djela koja je darovao Republici Hrvatskoj, a to su uglavnom javni spomenici,¹¹² oblikovani za vrijeme njegova života u Sjedinjenim Američkim Državama. Navedena tehnika lijevanja prvi će se put primijeniti prilikom lijevanja dviju konjaničkih figura Indijanaca, koji su postavljeni kao javni spomenik u Grant Parku u Chicagu 1928. godine. U ljevaonici metala izliveni su Meštrovićevi javni spomenici *Marka Marulića* u Splitu (1925.), *Grgura Ninskoga* u Splitu (1929.), rumunjskog kralja *Ferdinanda I.* u Bukureštu (1937. - 1940.) i rumunjskog kralja *Karola I.* u Bukureštu (1937. - 1939.).

U tom razdoblju Ivan Meštrović ostvario je mnoge javne spomenike svojim izravnim angažmanom ili odazivom na natječaj te na temelju sklopljenog ugovora. Stručna javnost, a i naručitelji brončanih odljeva, uglavnom ne razmišljaju o sastavu brončane slitine javnih spomenika, iako se o tome i te kako mora voditi briga. Stoga ističem kako iz pisane dokumentacije¹¹³ koja se čuva u Atelijeru Meštrović saznajemo sastav i omjer brončane slitine: 88 % bakra, 10 % kositra i 2 % cinka, uz 1 % dopuštenog odstupanja. Takvom se slitinom Ivan Meštrović koristio za lijevanje javnih spomenika. U kontekstu lijevanja javnih spomenika izdvajam *Spomenik Josipu Jurju Strossmayeru* u Zagrebu. O njemu saznajemo iz pisma Svetozara Rittiga upućenog Ivanu Meštroviću iz Zagreba 3. prosinca 1924. godine. U pismu se navodi da je postament za taj spomenik naručen od arhitekta Harolda Bilinića, a ugovor o lijevanju upravo se dovršavao sa Zvonimirom Oblakom¹¹⁴ jer s Ivom Kerdićem nije uspio dogovor o cijeni i vremenu lijevanja spomenika. Za lijevanje spomenika korišteni su topovi koji su razrezani u artiljerijskoj radionici, a potom je bronca prebačena u Oblakovu ljevaonicu.

Kao i u dosadašnjem predstavljanju djela Ivana Meštrovića javnosti, i u ovom je razdoblju jasno koliko su izložbe važan ne samo umjetnički već i marketinški potez. Iako je realizacija izložbe djela Ivana Meštrovića u Sjedinjenim Američkim Državama za vrijeme Prvoga svjetskog rata propala, ona se ostvarila krajem 1924. godine. Time je započeo niz izložaba u raznim sjevernoameričkim gradovima.¹¹⁵ U organiziranju tih izložaba

veliku pomoć Ivanu Meštroviću pružili su njegov brat Petar Meštrović te Milan Marjanović.¹¹⁶ Izložena djela bila su dostupna zainteresiranoj klijenteli te su izložbe bile popraćene raznim tiskanim materijalima, razglednicama djela i predavanjima o Ivanu Meštroviću.¹¹⁷ Na nekoliko izložaba izlagani su samo crteži i litografije iz *Mape litografija* iz 1923. godine, dok su na svim ostalim izložbama uz skulpture i reljefe bili prikazani i crteži. Veliko zanimanje američke javnosti očitovao se po velikoj posjećenosti izložaba, ali i po velikom broju kupljenih djela, ponajprije crteža i litografija, a onda i kiparskih ostvarenja. Tako su gotovo sve muzejske ustanove u kojima su izložbe održavane otkupile poneko Meštrovićevo djelo.¹¹⁸

Radeći na općem katalogu djela Ivana Meštrovića, izdvojila sam tek oko 10-ak njih koja su vjerojatno oblikovana za njegovih povremenih boravaka u Sjedinjenim Američkim Državama tijekom 1924. - 1928. godine. Ono što sigurno znamo prema velikom broju signiranih, izlaganih i kupljenih crteža jest da je njegov rad bio ponajprije usmjeren na realizaciju crteža.¹¹⁹ Atelijer mu se u veljači 1925. godine nalazio na adresi 67 West 52nd Street, New York City, a u listopadu iste godine na adresi 42 Washington Mews, New York City. Ljevaonica Roman Bronze Works¹²⁰ u Brooklynu bila je radionica u kojoj je Ivan Meštrović lijevao svoja djela, što smo saznali, dakako, zahvaljujući sačuvanim pismima, računima i potvrdama o primitku novca, koji se čuvaju u fondu pisama u Atelijeru Meštroviću Zagrebu.

Već je spomenuto kako je Ivan Meštrović u Londonu odlučio lijevati *Studiju za Vestalku* (London, 1915.) u nekoliko brončanih primjeraka, ali tada dopušta daljnje lijevanje te skulpturice. Takav pristup ima i prema reljefu *Pieta*¹²¹ (London, 1915.), koji će također postati jedno od češćih nelegalno lijevanih djela Ivana Meštrovića. O lijevanju tih dvaju Meštrovićevih djela govore dva sačuvana izvora iz ožujka 1925. godine. U prvom se spominje lijevač Vincent Russo¹²², koji obavještava Ivana Meštrovića o lijevanju dvaju reljefa i triju skulptura *Vestal Virgins* iz originala, ali ne navodi materijal u koji se djela lijevaju. Nadalje navodi da je taj posao dobio od američke kiparice Malvine Hoffman.¹²³ Ta se kiparica spominje i u računu što ga je Ivanu Meštroviću, također u ožujku 1925. godine, uputio Roman Bronze Works za lijevanje jedne *Statuette of Seated Female*¹²⁴ i jednog *Relief of Three Figures*.¹²⁵ U toj su ljevaonici u lipnju 1925. godine lijevane *Madonna and Child* za 175,00 dolara i *Woman Looking at her Hands* za 110,00 dolara, za The Memorial Art Gallery u Rochesteru, New York. Zanimljivo je da je u radionicu dopremljen i brončani odljev djela *Girl Playing Guitar* koji je trebao poslužiti kao uzorak za boju patine, kako bi Riccardo Bertelli¹²⁶ znao prema njoj patinirati naručene odljeve. U toj je ljevaonici lijevano i portretno poprsje predsjednika Wilsona te još nekoliko djela, ali nažalost, nemamo dovoljno pisanih podataka za njihovu identifikaciju.

sl. 13. Zaglavlje pisma ljevaonice Roman Bronze Works u New Yorku

sl. 14. Ivan Meštrović u atelijeru u Mletačkoj ulici u Zagrebu, 1924. godine

Podatak iz kataloga Meštrovićeve samostalne izložbe u The Fine Art Society održane u Londonu u lipnju 1924. godine, koja vremenski prethodi izložbi u New Yorku, objavljena je Meštrovićeva odluka o kupnji izloženih djela. Navodi se kako se svi izlošci u gipsu mogu kupiti samo u bronci, a autorsko pravo na sva kupljena djela zadržava autor. Dakle, svaki zainteresirani kupac može kupiti samo brončani odljev izabranog djela. Kao zanimljivost iz kataloga izdavam Meštrovićevim rukopisom navedene cijene, i to: *Glava Krista* u bronci 400, *Majka i dijete* u mramoru 1 200 te *Djevojka spliče kosu* u drvu

1 000, vjerojatno funti. U popisu izloženih djela u Baltimore Art Museum u Baltimoreu, koji se čuva u fondu pisama u Atelijeru Meštrović, navode se cijene izloženih djela od najjeftinijega (6 000 dolara) do najskupljega (od 14 000 dolara), a crteži su od 60,00 do 250,00 dolara.

Daljnijim istraživanjima objasniti će se podatak iz pisma Ivana Meštrovića (napisano rukopisom njegova brata Petra Meštrovića) upućenoga 28. lipnja 1927. godine Gnillaumeu Lerolleu u Pariz: *Teško mi je prihvatiti da se napravi kopija moje skulpture, a gospodinu Goodyearu*

je 1937. godine. Nakon Drugoga svjetskog rata preuređen je u nekoliko atelijera u kojima su stvarali Kosta Angeli Radovani, Rudolf Ivanković i drugi. Atelijer je izgorio u siječnju 1956. godine.

107 Lučko odaslanstvo Gruž upozorava Ivana Meštrovića 11. svibnja 1922. godine da mu je istekao rok za korištenje 2 dasčare u Lapadu kod zgrade ex Lazareta. Taj prostor služio je Ivanu Meštroviću kao atelijer za vrijeme rada na Mauzoleju obitelji Račić.

108 Plazibat, Danica. *Od doma do muzeja: Ivan Meštrović u Zagrebu*, Zagreb, 2004.

109 Vidjeti bilješku 64.

110 Spomenica Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu: prigodom 50. godišnjice osnutka ALU (1907./1908. - 1957./1958.), Zagreb, 1958., str. 52-57., članak Mihčić, Andro Vid. *Ljevaonica bronze i sadre*; Akademija likovnih umjetnosti u Zagrebu: 1907. - 1997. Zagreb, 2002., str.173-178., članak Dobrijević, Anđelka. *Povijest ljevaonice ALU*.

111 Vidjeti bilješku 65.

112 Čerina, Ljiljana. *Ivan Meštrović i Atelijer Meštrović u Zagrebu*, Zagreb, 2001., CD-ROM.

113 Pismo V. Pexider-Srića, zastupnika britanskih industrijalaca u Zagrebu, upućeno Ivanu Meštroviću 6. lipnja 1937. godine te jedan, Meštrovićevom rukom pisan tekst bez ikakvih podataka.

114 Zahvaljujem Nives Šoši, unuci ljevača Zvonimira Oblaka, na podacima o svom djedu. Zvonimir Oblak (1898. - 1990.) ljevač i cizeler, završio je Obrtnu školu u Beču. Radio je nekoliko godina u Akademijinoj ljevaonici, ali se dvadesetih godina osamostalio te je imao ljevaonicu u Savskoj ulici, blizu Savskog mosta. Učenik mu je bio ljevač Vladimir Šeb.

115 Čerina, Ljiljana. *Ivan Meštrović i Atelijer Meštrović u Zagrebu*, Zagreb, 2001., CD-ROM; Čizmić, Ivan. *Ivan Meštrović u Americi: Umjetnikove izložbe i radovi u SAD 1924. - 1928.* // Dubrovnik, NS, 3, 5, Dubrovnik 1992., str. 156-173.

116 U Atelijeru Meštrović čuva se ugovor između Ivana Meštrovića i Milana Marjanovića sklopljen u New Yorku 22. veljače 1925. godine o dužnostima i obvezama pojedine zainteresirane stranke.

117 Takav marketinški pristup postojao je i za vrijeme trajanja izložaba u Velikoj Britaniji, a osobito za vrijeme izložbe u Victoria and Albert Museum u Londonu 1915. godine.

118 Treba prikupiti cjelovite podatke o djelima Ivana Meštrovića iz američkih muzeja i privatnih zbirki i detaljno obraditi pisanu dokumentaciju koja se čuva u Atelijeru Meštrović a odnosi se na organizaciju i tijek tih izložaba te kupnju Meštrovićevih djela.

119 *Crteži Ivana Meštrovića iz fundusa Galerije Ivana Meštrovića.* < tekst u katalogu izložbe Dalibor Prančević>, Palača Milesi, Split, 16. siječnja - 16. veljače 2004.

120 Roman Bronze Works, Incorporated, 275-289 Greene st. Brooklyn, New York, president Riccardo Bertelli.

121 Reljef *Pieta* (tri figure), vidjeti bilješku 93.

122 Vincent Russo, 407 West 18 st., New York, 6. ožujka 1925. godine.

123 Malvina Hoffman (1887. - 1966.), američka kiparica.

124 Naslov tog djela odnosi se na *Studiju za Věstalku*.

125 Jedan brončani odljev tog reljefa lijevan u spomenutoj ljevaonici identificiran je prema signaturi ljevaonice i nalazio se u privatnom vlasništvu u Zagrebu. Vidjeti bilješke 93. i 120.

126 Riccardo Bertelli navodi se kao predsjednik Roman Bronze Worksa.

127 *Moja majka*, 1908., u mramoru, u Narodnome muzeju u Beogradu, a mramorna kopija iz 1926. godine vlasništvo je The Art Institute of Chicago, koji je tu mramornu repliku platio 12 000 dolara.

128 Zahvaljujem Danici Plazibat na prijevodu tog pisma s engleskog jezika.

je poznat taj moj stav o tome. Istina napravio sam izuzetak u slučaju Art Institute in Chicago kada su naručili repliku Moje majke¹²⁷ u mramoru ali oni su platili cijenu originala i još k tomu bilo je strogo dogovoreno da daljnje kopije ne mogu dozvoliti. Druga dozvola odnosila se na jednu malu i relativno nevažnu skulpturu u New Yorku koja je bila dana pod određenim okolnostima.

Kao što ćete primjetiti 6 skulptura koje se nalaze na popisu i predviđene su za izložbe koje predlaže gosp. Goodyear sve su velika originalna djela što dodatno otežava da odustanem od svog generalnog stava i dozvolim kopiranje.

Želim olakšati gospodinu Goodyearu što je moguće više te u ovom slučaju dozvoljavam po jednu repliku od svih, s tim da gospodin Goodyear napravi potrebnu klauzulu sa kupcem svake kopije da se ne mogu raditi daljnje replike bez posljedica.¹²⁸

lako sačuvana pisana dokumentacija nije bila dostatna za identifikaciju djela i rasvjetljavanje te Meštrovićeve

odluke, držim da je bilo nužno navesti ovaj izvadak. Ivan Meštrović nesumnjivo je radio presedane s obzirom na umnožavanje njegovih djela, ali iz navedenog ulomka jasan je njegov odnos prema autorskom djelu odnosno izvorniku¹²⁹ klesanoga mramornog djela. To će biti i ostati *origina*¹³⁰ odnosno izvorni primjerak autorskog djela, dok je druga realizacija u mramoru replika¹³¹ ili kopija.¹³²

Nakon završenih izložaba u Sjedinjenim Američkim Državama život Ivana Meštrovića tekao je već uhodanim ritmom, s bogatim društvenim životom, velikim brojem realiziranih djela, mnogim narudžbama realiziranih i nerealiziranih javnih spomenika te arhitektonskih zdanja. I dalje ima velik broj samostalnih izložaba - u Zagrebu 1932. godine te u Parizu i Pragu 1933. godine. Stalnu izložbu svojih djela postavio je u svojoj Galeriji u Illici 13 u Zagrebu (od 1934. do 1937. godine), a gradnjom vile na Mejama u Splitu te arhitektonskom intervencijom u Kašteletu u Splitu osigurao je svojim djelima prostor u kojemu će zauvijek biti dostupne znalcima tako i ljubiteljima njegove umjetnosti.

Napustivši Hrvatsku 1942. godine, život Ivana Meštrovića i njegove obitelji postao je bremenit mnogim životnim teškoćama. Ratne godine provodio je u Rimu te u raznim gradovima Švicarske. U Rimu¹³³ je od 1942. do 1946. godine boravio nekoliko puta te je radio za Zavod svetog Jerolima. Iako su bile ratne prilike, život i stvaranje Ivanu Meštrovića Rimu su bili nešto lakši, za razliku od prilika koje su ga pratile u Švicarskoj. Iz fonda njegovih pisama upućenih bratu Petru Meštroviću u Zagreb izdvajam ono iz Lausanne, od 3. rujna 1943. godine, u kojemu piše: *Jedva sam našao jedan mali atelier tj. prostor pa se nadam da ću*

za koji dan moći početi nešto raditi, ako pronadjem drveta. Drugog materijala naravno nema, a i drvo samo daske, koje su određene za kundake. Baš ko i zadnji put kad su mi od kundaka odvojili drveta za svece. Držim da taj izvadak slikovito prikazuje životne prilike u kojima se našao Ivan Meštrović. Taj atelijer nije zadržao već je bio prisiljen mijenjati ga, što saznajemo iz pisma Ivana Meštrovića upućenog bratu Petru iz Lausanne 4. listopada 1943. godine. U njemu piše: *Radio još nisam ništa jer je atelier bio jedna mala kancelarija pa su se bunili susjedi. Sada sam našao jedan mali atelier, ali nisam siguran da se opet neće buniti susjedi.* Zbog nemogućnosti kupnje i nabave materijala za rad i zbog bolesti Ivan Meštrović usmjerio se na pisanje¹³⁴ te na stvaranje drvenih reljefa, uljenih slika na drvetu i nešto crteža. U Lausannei je od Vladimira Kirina¹³⁵ saznao kako su njegova dva velika drvena reljefa uništena. Naime, Ivan Meštrović 2. lipnja 1943. godine piše bratu Petru iz Rima kako je čuo da su njegova dva velika drvena reljefa nakon izložbe u Berlinu¹³⁶ izdvojena i poslana u Beč te u Zagreb, gdje još nisu stigli. No u pismu upućenom bratu Petru 3. rujna 1943. godine iz Lausanne piše: *Kirin mi je konačno i službeno saopćio, da su ona moja dva velika drvena reljefa, što su bili izloženi u Berlinu, izgorjela.* Ivan Meštrović nanovo je izrezbario istu temu uništenih drvenih reljefa jer su u Kašteletu - Crikvinama, zajedno s 28 izloženih reljefa o Kristovu životu, izloženi i *Krist i preljubnica*, izrezbareno 1943. godine, te *Uskrsnuće Lazara*, izrezbareno 1944. godine. Koliko je Ivan Meštrović na tim reljefima zadržao isto kompozicijsko i ikonografsko rješenje,

dokazat će dodatna istraživanja.

Od svibnja 1946. godine Ivan Meštrović boravio je u Rimu i oblikovao neka djela u atelijeru u Američkoj akademiji.¹³⁷ U velikom atelijeru na Gianicolu dovršio je veliku *Pietu*, u kararskome mramoru, koju je započeo već 1942. godine. Na to se razdoblje odnosi i pismo iz dokumentacije Atelijera Meštroviću Zagrebu, koje je Luciano Ardini¹³⁸ uputio Vesni Barbić 12. kolovoza 1963. godine. U pismu piše o Ugu Quaglijeriju¹³⁹, kojemu je Ivan Meštrović prije odlaska u Sjevernu Ameriku (1947. godine) povjerio izradu u *grubo*, *Mojsija* odnosno *Autora apokalipse*¹⁴⁰ u travertinu iz Tivolija. Dodatne spoznaje sadržavaju pisma u Arhivu Sveučilišta u Notre Dameu.¹⁴¹ Ivan Meštrović i Ugo Quaglieri dopisivali su se nekoliko puta od 1953. do 1959. godine. Iz sadržaja tih pisama saznajemo da se nedovršena skulptura u travertinu i gipsani model 1957. godine još uvijek nalaze u Quaglijerijevoj klesarskoj radionici u Rimu. Nakon njihovih dogovora s Josipom Smrkinićem, kamena skulptura *Autora apokalipse* poslana je krajem 1958. godine u Galeriju Ivana Meštrovića u Split. Gipsani model još je ostao u Rimu, zbog nejasnoća u vezi s njegovim vlasništvom. Naime, Ivan Meštrović darovao je samo kamenu skulpturu, a nije bilo jasno tko je vlasnik gipsanog modela. Taj je model i dalje ostao u Rimu, pa se Ugo Quaglieri 1959. godine ponovo obratio Ivanu Meštroviću pitajući ga što će s tim modelom. Ivan Meštrović mu je odgovorio da navedeni model razbije te mu je za taj posao poslao 100 dolara. Ugo Quaglieri oklijevao je oko godinu dana realizirati Meštrovićevu odluku znajući da se

15. Izrada negativa u gipsu - formiranje u gipsu "glave Rudera Boškovića"

16. Osušene forme pripravne za lijevanje modela djela u broncu

17. Tajenje bronce u velikoj peći i lijevanje bronce iz peći u posude

18. Priprema za lijevanje rastopljene bronce u posude

129 Članak 5., stavak 1. Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima propisuje: "Autorsko djelo je originalna intelektualna tvorevina iz književnoga, znanstvenoga i umjetničkoga područja koja ima individualni karakter, bez obzira na način i oblik izražavanja, vrstu, vrijednost ili namjenu ako ovim Zakonom nije drukčije određeno." Nadalje, članak 35., stavak 2. tog zakona propisuje: "Izvorikom likovnog djela iz stavka 1. ovoga članka smatraju se i umnoženi primjerci toga djela, ako ih je u ograničenom broju izradio sam autor ili su izrađeni pod njegovim nadzorom. Takvi primjerci moraju biti na uobičajeni način numerirani, potpisani ili označeni od autora."

130 Original - izvorno djelo, za razliku od njegovih kopija. Vidjeti Rječnik hrvatskog jezika. Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" i Školska knjiga, Zagreb, 2000.

131 Replika - kopija ili odljevak izvornoga djela. Vidjeti Rječnik hrvatskog jezika. Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" i Školska knjiga, Zagreb, 2000.

132 Kopija - točna reprodukcija umjetničkoga djela; imitacija - oponašanje, odljevak. Vidjeti Rječnik hrvatskog jezika. Leksikografski zavod "Miroslav Krleža" i Školska knjiga, Zagreb, 2000.

133 Barbić, Vesna. *Hrvatski likovni umjetnici u iseljeništvu: Ivan Meštrović. Katolička crkva i Hrvati izvan domovine*. Zagreb, 1980., str. 307-310.

134 U Švicarskoj je napisao veći dio svojih sjećanja koja je 1969. godine objavio pod naslovom *Uspomene na političke ljude i događaje*, a u Zürichu je 1945. godine objavio *Dennoch will ich hoffen (Ipak se nadam ili Božićni razgovori)*.

135 Vladimir Kirin (1894. - 1963.), grafičar i slikar.

136 Ausstellung Kroatischer Kunst, Preussische Akademie der Künste, Berlin I. - II. 1943. godine. Na toj izložbi bila su izložena dva drvena reljefa, *Krist i preljubnica* i *Uskrnuće Lazarovo*, te se taj podatak vjerojatno odnosi na njih.

137 Barbić, Vesna. *Hrvatski likovni umjetnici u iseljeništvu: Ivan Meštrović. Katolička crkva i Hrvati izvan domovine*. Zagreb, 1980., str. 307-310.

138 Luciano Ardini jedan je od sinova Giovannija Ardinija, Meštrovićeva ljevača u Rimu. Vidjeti bilješke 63. i 66.

139 Quaglieri e sansone scutori esecutori, V. Valle delle Camene 2. Rim. Klesar Ugo Quaglieri radio je s Giovannijem Ardinijem oko 35 godina.

140 Luciano Ardini u pismu Meštrovićevo djelo naziva *Mojšije* iako je riječ o *Autoru apokalipse*. Danas je to djelo izloženo u Kašteletu - Crikvine u Splitu.

141 Arhiv Sveučilišta u Notre Dameu posjeduje oko 25 000 pisama iz ostavštine Ivana Meštrovića.

142 Kličinović, Božena. *Gipsani odljevi Ivana Meštrovića u Gliptoteci Hazu u Zagrebu - kronologija pobrane*. // *Muzeologija* 36, Zagreb, 1999., str. 93-97.

143 U Atelijeru Meštrović u Zagrebu čuva se Inventar zbirke Ivana Meštrovića u Mletačkoj 8, što ga je sastavio Konzervatorski zavod u Zagrebu 1957. godine.

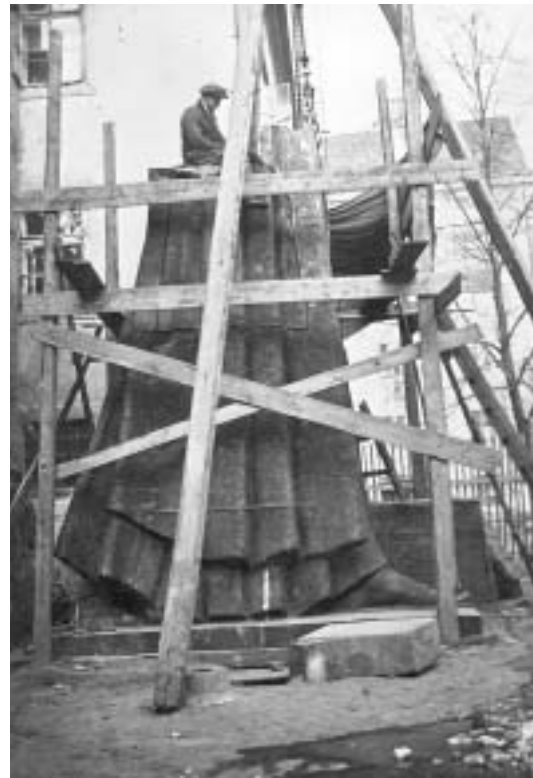
144 Dana 6. rujna 1963. godine svečano je otvoren stalni postav djela Ivana Meštrovića u atriju, atelijeru i vrtu Atelijera Meštrović, dok je 21. ožujka otvoren stalni postav u kući te je time u cijelosti javnosti prezentiran izložbeni prostor Atelijera "Meštrović" u Zagrebu.

neće moći dovršiti skulptura ako se uništi gipsani model. Odugovlačivši s razbijanjem modela, na kraju je, umoran od čekanja pisma iz Splita, uništio model. Ne znamo što je tada već oronuloga, bolesnoga i umornog sedamdesetpetogodišnjeg stvaratelja navelo da poželi uništavati gipsane modele svojih djela. Vjerojatno je poželio malo mira od svih onih molbi za oblikovanjem novih radova ili traženja novih odljevaka što su mu gotovo svakodnevno stizali iz domovine. Stoga je upravo tih godina poželio uništiti još jedan gipsani model nakon lijevanja u broncu, i to model spomenika *Nikoli Tesli* u Zagrebu. Ali to će biti zasebna tema u nekoj drugoj prilici.

U siječnju 1947. godine Ivan Meštrović je sa suprugom Olgom i sinom Matom doputovao u Sjedinjene Američke Države. Na poziv Američke akademije znanosti i umjetnosti izlagao je u Metropolitan museumu u New Yorku. Nastanio se u Syracuse, New York, gdje je do 1955. godine predavao kiparstvo na Umjetničkoj školi pri Sveučilištu. Tada je prihvatio mjesto profesora Odljeva za skulpturu na Sveučilištu Notre Dame, Indiana, gdje je 1962. godine i umro.

U dokumentaciji Atelijera Meštrović nalazi se nekoliko popisa djela Ivana Meštrovića koja je realizirao u razdoblju od 1947. do 1962. godine u Sjedinjenim Američkim Državama. Izradila ih je Marija Meštrović, ali nažalost, još uvijek nemamo cjelovit popis ni katalošku obradu tih djela. Nadalje, to razdoblje njegova života i stvaranja nešto se manje stručno obrađuje. Stoga ću se ograničiti na neznatan broj podataka koji se odnose na ovu temu. Meštrovićev odnos prema naručiteljima

definiran je dogovorenim klauzulama potpisanih ugovora u kojima se autor odrekao autorskog prava kao za *Spomenik Indijancima* u Chichagu, dok se, prema dosadašnjim znanjima, Ivan Meštrović nikada nije odrekao autorskog prava na lijevanje bilo kojega svog djela u Hrvatskoj, bilo da je to djelo darovao ili prodao privatnim osobama. Ako je to i napravio, vlasniku gipsanog djela ostavio je pisani trag na osnovi kojega je mogao lijevati to darovano ili prodano djelo. O shvaćanju Ivana Meštrovića vezanome za tu problematiku za vrijeme života u Sjevernoj Americi saznajemo iz pisma Olge Meštrović upućenoga 28. prosinca 1977. godine Vesni Barbić. U njemu gđa Meštrović piše: *Hoću samo da spomenem da je ovdje bilo slučajeva da je moj muž darovao koju skulpturu nekoj ustanovi uz uvjet da se učine dva odljeva u bronci jedan za onog kome je bilo dato a drugi za njega i naravno da oni plate oba odljeva, a gipsani model je uvijek ostao moga muža vlasništvo. Međutim to nije potrebno da spominjem jer vlasnik može da pravi toliko odljeva koliko treba ili želi imati. Osim od velikih narudžaba su gipsani modeli većinom razbiti a manji sačuvani.* Dakle, isključivo je o volji Ivana Meštrovića ovisilo koliko će i kada odljeva u bronci biti napravljeno za pojedino njegovo djelo. Na temelju skupljene dokumentacije u Atelijeru Meštroviću Zagrebu moguće je ustanoviti da je poneko Meštrovićevo djelo lijevano za njegova života a da o tome ne postoje pisani podaci. Većinom su ta djela u privatnom vlasništvu, stoga se postavlja pitanje izvornosti i legalnosti tih odljeva.

Međutim, mi ćemo se usmjeriti na odluke Ivana Meštrovića i njegovih nasljednika, na djela koja je

sl. 19.-22. Spajanje lijevanih brončanih ulomaka spomenika Grgura Ninskog u Ljevaonici umjetnina u Zagrebu

darovao Republici Hrvatskoj i na djela koja su njegovo vlasništvo a ostala su pohranjena u Hrvatskoj. Stoga ću s nekoliko rečenica upozoriti na podatke koji su manje poznati stručnoj javnosti, a odnose se na djela Ivana Meštrovića u Zagrebu u vrijeme potpisivanja Darovnice 1952. godine. Djela Ivana Meštrovića tih su se pedesetih godina nalazila ne samo u prostoru njegove kuće u Mletačkoj 8, već i u atelijeru na Josipovcu 5 i u kući u Illici 12. Vrlo se često u našim medijima navodi da je Ivan Meštrović sva svoja djela darovao hrvatskom narodu. Stoga je nužno navesti za sada poznate podatke o tim djelima, vezane za razdoblje od 1945. do 1952. godine. Prema članku Božene Kličinović,¹⁴² djela Ivana Meštrovića prebacivala su se od 1945. godine iz atelijera na Josipovcu i njegove kuće u Illici u Gliptoteku, gdje su se 1956. godine nalazile 193 umjetnine. U kući u Mletačkoj 8, prema popisu Konzervatorskog zavoda u Zagrebu iz 1957. godine,¹⁴³ bilo je 219 skulptura i reljefa, 9 slika i 69 crteža Ivana Meštrovića. Dakle, tih godina u vlasništvu Ivana Meštrovića u Zagrebu nalazilo se 412 skulptura i reljefa, a s crtežima i slikama ukupno 480 umjetnina. Od 480 umjetnina, koliko ih se 1952. godine nalazilo u Zagrebu, Ivan Meštrović je Darovnicom poklonio za zbirku u Zagrebu 62 umjetnine, i to upravo i samo navedene umjetnine, no nije nam darovao pravo njihova umnožavanja odnosno lijevanja u broncu. Time je ostvaren temeljni muzejski fondus Atelijera Meštroviću Zagrebu. Nadalje, prilikom njegova boravka u Hrvatskoj 1959. godine aneksom darovnici poklonio je još 88 djela. Danas Meštrovićeви nasljednici osporavaju taj aneks te smatraju da su navedena djela pridružena

darovanima bez pristanka Ivana Meštrovića ili njegovih nasljednika. Sva djela osim 62 navedena u Darovnici ostala su u vlasništvu Ivana Meštrovića u Zagrebu, što podrazumijeva pohranu u Atelijeru Meštrovići Gliptoteci HAZU, što do danas nasljeđuju njegovi nasljednici, dok je pisanu građu naslijedio Mate Meštrović.

U popisu darovanih djela uz naslove djela Ivan Meštrović je pridodao riječi: za odliv u broncu ako je smatrao da se djelo može lijevati. Izravnu potvrdu da navedena djela može lijevati u broncu Vesni je Barbić u ime Ivana Meštrovića napisala Olga Meštrović 13. srpnja 1961. godine riječima: *Za one skulpture koje su u darovnici označene sa "za odliv u broncu" kaže da se samo ne smije multiplicirati nego učiniti samo jedan odljev.* Kako se u to vrijeme intenzivno radilo na adaptaciji i uređenju kuće te stalnog postava Atelijera "Meštrović"¹⁴⁴, kustosica voditeljica Vesna Barbić učestalo se dopisivala s Olgom i Ivanom Meštrovićem te je, među ostalim, tražila različite suglasnosti, uključujući i suglasnost za prijenos u kamen djela pod rednim brojem 19 u Darovnici iz 1952. godine, s naslovom *Majka u razmišljanju*, koje nije imalo Meštrovićevu odrednicu za odljev. Ivan Meštrović je prihvatio taj prijedlog te u pismu od 22. rujna 1961. godine upućenome Vesni Barbić piše: *Što se tiče figure "Majka u razmišljanju"... pristajem da se prenese u kamen za zbirčicu u Mletačkoj ulici, i da je izradi Grga Antunac,*¹⁴⁵ koji će tome poslu sigurno posvetiti pažnju.

Suradnja i dogovor o mogućnosti lijevanja nastavila se i s Olgom Meštrović nakon smrti Ivana Meštrovića te s Marijom Meštrović nakon smrti Olge Meštrović. Stalna

145 O odnosu Grga Antunca s Ivanom Meštrovićem vidjeti Mažuran-Subotić, Vesna. *Grga Antunac*, Zagreb, 2001., str. 7-11.

146 Kečkemet, Duško. *Dopune Meštrovićevih radova u Galeriji u Splitu.* // Muzeologija 36, Zagreb, 1999. str.53- 62.

147 Zaninović, Joško. *Stalni postav radova Ivana Meštrovića u Muzeju drniške krajine.* // Muzeologija 36, Zagreb, 1999., str. 86-91.

148 Dumenčić, Ljubica. *Spomen-galerija Ivana Meštrovića u Vrpolju - 27 godina djelovanja.* // Muzeologija 36, Zagreb, 1999. str. 81-85.

149 U sklopu pohrane danas se u Atelijeru Meštrović u Zagrebu čuvaju skulpture, reljefi i crteži Ivana Meštrovića (40 skulptura i reljefa, 39 crteža); arhitektonski nacrti projekata Ivana Meštrovića; slike i skulpture drugih autora; arhivska pisana građa (pisma i tematska arhivska dokumentacija); fotodokumentacija; biblioteka; pokustvo.

150 Čerina, Ljiljana. *Četrdeset godina djelovanja i trideset godina stalnog postava Atelijera "Meštrović" u Zagrebu.* // Muzeologija 36, Zagreb, 1999., str. 20-23.

sl. 23. Ivan Meštrović u atelijeru u Mletačkoj ulici u Zagrebu, 1942. godine

suradnja s nositeljima autorskog prava vidljiva je iz mnoštva sačuvane pisane dokumentacije Atelijera Meštroviću Zagrebu te Galerije Ivana Meštrovića u Splitu,¹⁴⁶ Gradskog muzeja Drniš¹⁴⁷ u Drnišu, kao i Spomen-galerije Ivana Meštrovića u Vrpolju.¹⁴⁸ Olga Meštrović je nekoliko puta odluku o lijevanjima pojedinih Meštrovićevih djela prepuštala Vesni Barbić. Tako Vesna Barbić u pismu Olgi Meštrović 9. siječnja 1969. godine navodi kako im je uspjelo pronaći 12 zagrebačkih poduzeća koja financiraju lijevanje u broncu većih skulptura, koje će biti izložene u novoj zbirci. Odgovarajući joj na to pismo, Olga Meštrović ne postavlja nikakve uvjete niti pita o kojim je djelima riječ, već 1. veljače 1969. godine piše: *Milo mi je... Isto da ste došli do sredstava za da se uredi Galerija u Mletačkoj, izliju neki gipsani modeli u bronzu i da se našlo sredstava za podvoz i osiguranje. To sve sigurno nije bilo u danjašnje teško vrijeme lako, a onome koji se za to zauzeo hvala.* Ovom prilikom izdvojit ću još jedan primjer odluke nositeljice autorskog prava Olge Meštrović, koja je 1968. godine bila suglasna s lijevanjem 11 primjeraka brončane skulpturice *Studije za Vestalku* (London, 1915.). Tu je skulpturicu već i Ivan Meštrović lijevao u većem broju primjeraka za vrijeme Prvoga svjetskog rata u Londonu te u New Yorku 1925. godine. Dakako, nije samo ta skulptura odlukom autora ili nositelja autorskog prava lijevana u veći broj primjeraka iako je taj broj većinom podrazumijevao tri lijevana primjerka. Prema svjetskim uzusima, taj broj može biti tri, pet ili sedam odljevaka, ovisno o odluci autora.

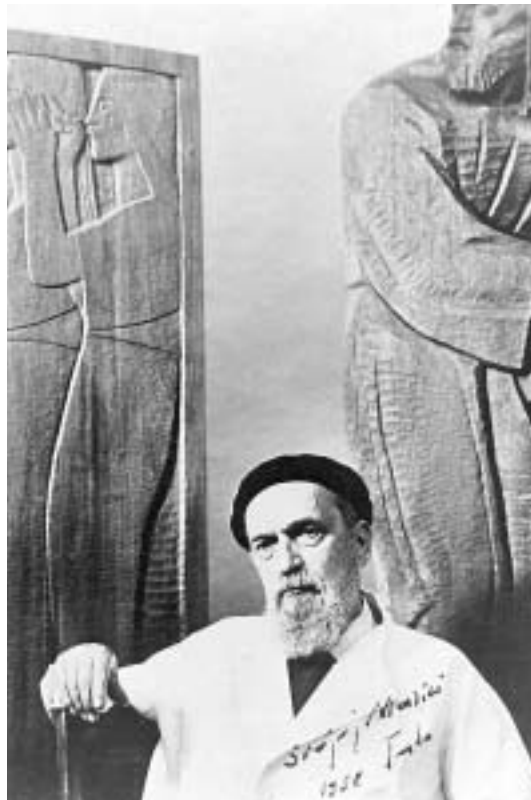
Dakako, postoji još pisanih izvora koji se odnose na ovu temu, ali držim da se ovim izborom može dovoljno dobro razjasniti odnos Ivana Meštrovića te nositelja

autorskog prava prema lijevanju umjetnikovih djela.

Stoga se iz svega navedenoga može sažeti zaključak da se originalnost i legalnost djela Ivana Meštrovića određuje prema sljedećim kriterijima.

1. Prema Darovnici Ivana Meštrovića iz 1952. godine, odnosno prema članku II., stavku 2., koji glasi: *Daroprimalac će se brinuti oko stručnog smještaja i čuvanja navedenih djela i neće ni pod kojim vidom dozvoliti njihovo plastično kopiranje...* Prema tome, Ivan Meštrović darovao je jedan primjerak određenog broja umjetnina u gipsu, bronci, drvetu ili mramoru, a njemu je pripadalo pravo lijevanja ili bilo kakav oblik kopiranja. To se, dakako, potvrdilo u praksi. Ivan Meštrović je za života davao pisanu suglasnost za lijevanje ustanovama (Atelijeru Meštroviću Zagrebu, Galeriji Ivana Meštrovića u Splitu i drugim pravnim osobama) i fizičkim osobama. Dakle, Ivan Meštrović nije Republici Hrvatskoj ni stručnjacima navedenih ustanova dao pravo odlučivanja o lijevanju njegovih djela, a u Darovnici je definirao što se može lijevati u broncu, dakako, uz autorovu suglasnost. Tijekom života mijenjao je broj lijevanih gipsanih ili brončanih primjeraka istog djela, ali je najčešće ostajao pri odluci o tri primjerka lijevana prema jednom izvornom gipsu. U jednom razdoblju života nakon izljevanja u broncu razbio bi izvorni gips. Sva sreća, ubrzo je odustao od te prakse. Tri primjerka od jednoga izvornog gipsa, osim u iznimnim slučajevima, prihvatili su i nasljednici odnosno, kasniji nositelji autorskog prava.

2. Prema Zakonu o autorskom pravu i drugim pravima. U proteklih pedesetak godina u kolektivnoj svijesti nije postojalo autorsko pravo iako je Zakon bio na snazi od 1978. godine. U samostalnoj Republici Hrvatskoj

sl. 24. Ivan Meštrović djela *Uskrsnuće Lazarovo* u Luasanne (Švicarska), 1944. godine

sl. 25. Ivan Meštrović u Notre Dameu, 1958. godine

Zakon je donesen 1991. godine, proteklih je godina imao niz izmjena i dopuna, do zadnje, iz 2003. godine. Autorsko pravo obuhvaća moralna prava autora, imovinska prava autora i druga prava.

Teško prihvaćamo činjenicu da je Ivan Meštrović odlučio da autorsko pravo na darovana djela neće darovati ni Republici Hrvatskoj ni pravnoj osobi u Republici Hrvatskoj, već je to zakonsko pravo zadržao za sebe. Nakon njegove smrti autorsko je pravo pripalo njegovoj supruzi Olgi Meštrović, rođenoj Kesterčanek, a nakon njezine smrti 1984. godine ono se nasljeđivanjem prenijelo na kćer Mariju Meštrović, sina Matu Meštrovića te unuku Olgu Šrepel, udanu Holmberg, i unuka Stjepana Meštrovića. Prema dokumentaciji u Atelijeru Meštroviću Zagrebu, Marija Meštrović imala je punomoć sunasljednika iz 1988. godine da ih zastupa u svim pravnim poslovima pred sudovima i drugim državnim organima u Hrvatskoj te je to potvrđeno 1991. godine, s naglaskom na autorskim pravima. U Zakonu o Fundaciji Ivana Meštrovića iz 1991. godine Marija Meštrović se u članku 8. navodi kao predstavnica nasljednika Ivana Meštrovića. Taj Zakon još je na snazi, ali su sunasljednici povukli svoje punomoći 2004. godine. Autorsko pravo sadržava moralna i imovinska prava autora, koja se nasljeđuju. Iste odredbe vrijede kako za autora, tako i za nasljednike odnosno nositelje autorskog prava. Autorsko pravo traje 70 godina nakon autorove smrti. Upravo iz te činjenice proizlazi dojam "privatizacije" djela Ivana Meštrovića, pa i u širem kontekstu Fundacije Ivana Meštrovića.

3. Može li nakon autorove smrti nastati izvorno autorsko djelo odnosno lijevanjem nastati izvorni odljev? Državni zavod za intelektualno vlasništvo u Zagrebu očitovao se Fundaciji Ivana Meštrovića u Zagrebu na članak 35., stavak 2. Zakona o autorskom pravu i srodnim pravima rečenicom: *Slijedom propisanog, mišljenja smo da nakon smrti autora ne mogu nastati izvornici djela kiparstva, pa ni izvorni odljevi.* Dakle, samo je autor za života mogao oblikovati autorsko djelo i svojom odlukom lijevati izvorni odljev. Nasljednici Ivana Meštrovića nasljeđivanjem su postali vlasnici izvornoga autorskog djela po kojemu je već autor lijevao primjerak u broncu. Ako se nositelji autorskog prava suglase da se po istom tom gipsanom autorskom djelu lijeva brončani primjerak, on nije izvorni odljev. Znači li to da suglasnošću nositelja autorskog prava lijevanjem nastaje legalni odljev, treba li se taj legalni odljev smatrati originalnim djelom, kopijom ili replikom i nazivati se originalnim odljevkom, kopijom ili replikom te koje bi odrednice taj odljevak trebao zadovoljavati? Odgovor na ta i još mnoga druga pitanja koja se odnose na autorsko djelo trebali bi sveobuhvatno raspraviti umjetnici, povjesničari umjetnosti, zaštitari kulturnih dobara i pravnici te pokušati usuglasiti terminološku i sadržajnu značajku svakoga kiparskoga i grafičkog djela.

4. Ako ne postoji pisani dokument o izvornosti i legalnosti djela, provodi se stručna analiza kojom se određuje podrijetlo djela, vlasništvo, kvaliteta lijevanja, kemijski sastav gipsa i bronce te plastičnost izlivenog djela. Za crtež ili litografiju obvezatno se radi analiza vrste papira.

sl. 26. Ivan Meštrović: *Djevojka s lutnjom*, Rim, 1918.

U prethodnom tekstu pokušala sam izdvojiti one podatke koji se odnose na izvorno, originalno i legalno djelo Ivana Meštrovića, a sljedećih se nekoliko rečenica odnosi na nelegalna djela. O nelegalnom djelu može se govoriti na osnovi dugogodišnjeg iskustva, stručnih analiza provedenih komparativnom metodom, poznavanja opusa Ivana Meštrovića, kataloških podataka djela te na osnovi skupljene pisane dokumentacije. Stoga se postavlja pitanje koja djela ne zadovoljavaju sve zakonske i stručne kriterije potvrde originalnosti djela Ivana Meštrovića.

Najčešće su to djela koja su nezakonito (bez dozvole autora ili nositelja autorskog prava) lijevana u broncu ili gips prema izvornom gipsanom modelu. Dakle, sam model po kojemu se lijeva djelo je Ivana Meštrovića koje može, ali i ne mora imati legalnost lijevanja. Po istom kalupu najčešće se lijeva veći broj brončanih odljevaka, pa se time gubi plastičnost djela, a detalji se deformiraju ili potpuno gube. Napominjem da ima primjeraka koji se lijevaju prema kalupu uzetome od brončanog modela, što se očituje različitosti dimenzija izvornoga gipsanog djela i odlivenog primjerka. Nelegalna djela najčešće nose signaturu odnosno potpis autora: I. MEŠTROVIĆ ili I. M. Potpis Ivana Meštrovića lako je oponašati i urezuje se na lijevanom primjerku u ljevaonici. Nisu sva izvorna autorova djela potpisana Meštrovićevim potpisom. Unatoč nastojanjima, nisam uspjela otkriti zakonitost Meštrovićeva "pot-

pisivanja" te je teško naslutiti načelo njegova odabira djela na kojemu će ovjekovječiti svoje ime, bez obzira na to je li riječ o gipsanome ili o brončanom odljevu. Nažalost, nije uvedena praksa mjerenja težine izvornih odljevaka odnosno autorskog djela, što bi, dakako, bila važna kategorija određivanja legalnosti odljevka. Nadalje struka nije definirala što signatura treba sadržavati pri obilježavanju lijevanoga izvornog odnosno legalnog odljevka (potpis autora, godinu nastanka gipsanog izvornika, godinu lijevanja tog primjerka, broj odlivenog primjerka, potpis ili puncu ljevaonice i dr.). Radom na kataloškoj obradi predmeta općeg kataloga djela Ivana Meštrovića prikupljeni su podaci i o nekim nelegalnim odljevima nastalim za Meštrovićeva života te o nelegalnim odljevima u fundusima nekoliko muzejskih ustanova u Republici Hrvatskoj.

Nelegalna su i djela koja vrlo vjerno oblikuju drugi autori oponašajući djelo Ivana Meštrovića. Ti radovi najčešće su realizirani u gipsu ili drvu, a potpisani su oponašanjem autorova potpisa: I. MEŠTROVIĆ ili I. M.

Nadalje, tu su i suveniri, što podrazumijeva da drugi autor oblikuje djelo Ivana Meštrovića u manjoj formi, odnosno izrađuje veći broj primjeraka suvenira za komercijalnu uporabu. O izradi suvenira također odlučuje nositelj autorskog prava. Nositeljica autorskog prava Marija Meštrović dala je suglasnost za izradu suvenira pokojnom kiparu I. Paviću, te su tradiciju proizvodnje suvenira preuzeli kiparovi nasljednici. Međutim, na našem tržištu postoji velik broj vrlo loše realiziranih suvenira različitih autora izrađenih po djelima Ivana Meštrovića, čime se krši Zakon o autorskom pravu i drugim pravima.

I na kraju, postoje djela koja po stilsko-oblikovnim značajkama ne možemo povezati sa značajkama Meštrovićeva izraza ili njegovih realiziranih djela. Ta su djela potpisana imenom Ivana Meštrovića ili se po predaji u obitelji vlasnika pripisuju Ivanu Meštroviću.

Najčešće se pojavljuju nelegalni odljevci djela *Djevojka s lutnjom* (Rim, 1918.) i *Studija za Vestalku* (London, 1915.), koja se nalaze u privatnom vlasništvu, ali i u muzejskim ustanovama u Hrvatskoj i Europi. Nadalje, iz istih se područja pojavljuju vlasnici nelegalnih odljevaka djela *Sv. Antun* (1954.), *Pieta* (London, 1915.), *Krist na križu* (1939. - 1940.), *Žena u molitvi* (1917.) i druga. Proteklih godina povećao se broj zainteresiranih za dobivanje certifikata, pa se godišnje u Atelijeru Meštroviću Zagrebu stručno obradi oko dvadesetak djela. Na pisani zahtjev vlasnika provodi se stručna analiza djela. Podaci o vlasništvu te ostala skupljena dokumentacija o stručnim analizama dostupna je samo stručnom osoblju Fundacije Ivana Meštrovića.

Kako je Atelijer Meštrović muzejska ustanova, stručni djelatnici moraju upozoriti na Zakon o autorskom pravu i srodnim pravima u kontekstu muzeološke djelatnosti. Taj se zakon reflektira na određene segmente djelatnosti Fundacije Ivana Meštrovića koji moraju biti u sug-

sl. 27. Ivan Meštrović: *Navještanje*, 1927.

sl. 28. Ivan Meštrović: *Raspelo*, 1939. - 1940.

lasju s tim zakonom. Dakako, Fundacija Ivana Meštrovića nije jedina javna ustanova čija zakonitost rada ovisi i o Zakonu o autorskom pravu i srodnim pravima. Stoga držim da svi koji u svojim fundusima ili u pohrani imaju djela koja podliježu tom zakonu nailaze na iste "zapreke". Tema o Zakonu o autorskom pravu i drugim pravima u Atelijeru Meštrović može se usmjeriti u nekoliko pravaca ali ću se ograničiti samo na djela Ivana Meštrovića u fundusu Atelijera Meštrović te na pohranu¹⁴⁹ odnosno na sve ono što taj pojam podrazumijeva, a vlasništvo je nasljednika Ivana Meštrovića.

- Kao prvu grupu poslova izdvajam stručno mišljenje o autorstvu, izvornom autorskom djelu odnosno originalnosti djela. Tko ima pravo potvrditi autorstvo odnosno originalnost djela? Stručnjak ili nositelj autorskog prava ili oboje zajedno? Pitanje se ponajprije odnosi na skulpture i reljefe. Da bi djelo bilo izvorno, originalno ili legalno, treba zadovoljavati određene oblikovne i zakonske odredbe. Iako sam već nekoliko puta istaknula, ponavljam da to djelo mora biti lijevano prema izvornom autorskom djelu odnosno gipsanome modelu te mora biti lijevano uz suglasnost autora ili nositelja autorskog prava. Prilikom donošenja stručnog mišljenja stručnjaci Atelijera Meštrović savjetovali su se s Ivanom Meštrovićem te kasnije s nositeljima autorskog prava. Najduža suradnja bila je s Marijom Meštrović, koja je bila predstavica nasljednika od 1988. do 2004. godine, kada su sunasljednici Ivana Meštrovića povukli svoje punomoći. Time danas nije imenovan predstavnik

nasljednika već su sva četiri navedena zakonska nasljednika nositelji autorskog prava, a oni žive u različitim dijelovima svijeta. Time je davanje stručnog mišljenja o djelu potpuno onemogućeno, pa se svaka zainteresirana stranka upućuje na četiri nositelja autorskog prava. Stručno osoblje daje kataloške podatke o djelu te njegovu stručnu oblikovno-tematsku analizu. Nadalje, stručnjaci Fundacije Ivana Meštrovića ne smiju izdavati certifikate o originalnosti (izvornosti, legalnosti) djela a da se s odlukom o originalnosti ne suglase nositelji autorskog prava, dok nositelj autorskog prava može davati certifikat originalnosti djela Ivana Meštrovića bez stručnog mišljenja poznavatelja Meštrovićeva djela. Imaju li time i pravo davanja mišljenja o autorstvu i izvornosti autorskog djela?

- Popunjavanje fundusa odnosi se na umnožavanje autorskog djela, za što je potrebna suglasnost autora ili nositelja autorskog prava, čak i ako je upravo to djelo navedeno u Darovnici ili je kupljeno od nekoga drugog vlasnika. Ta se odredba odnosi nadalje, na svako djelo izliveno u trajnome materijalu, ako autor u pisanoj obliku nije drugačije odredio. Stoga je za otkup također potrebna pisana izjava nositelja autorskog prava da se ponuđeno djelo smatra izvornim ili legalnim djelom Ivana Meštrovića. U suprotnome muzej može kupiti nelegalno lijevano djelo. Prema tome, legalnost svake akvizicije za fundus Atelijera Meštrović odnosno svake muzejske ustanove, ako ne postoji pisana autorova dokumentacija o legalnosti odljeva ili izvornosti djela, mora potvrditi nositelj autorskog prava. Time je,

dakako, otežano popunjavanje fondusa muzeja, a oni se gotovo isključivo mogu popuniti zahvaljujući dobrohotnosti nositelja autorskog prava.

- Stručna obrada građe podrazumijeva skupljanje određene količine podataka unutar kataloške obrade predmeta u fondusu ili cjelovitog opusa Ivana Meštrovića. To se ponajprije odnosi na podatke o djelu, broju odljevaka, godini lijevanja, radionici i mjestu lijevanja, vlasniku i smještaju djela. Stručnjaci Fundacije obrađuju cjelokupan opus Ivana Meštrovića, time i djela u vlasništvu nasljednika Ivana Meštrovića te ostalih privatnih osoba, koja se nalaze u Americi i Europi. Nažalost, nasljednici Ivana Meštrovića nisu dostavili popis ni fotografije djela u njihovu vlasništvu ni podatke o mjestu njihova smještaja. Nisu dostavili ni podatke o djelima koja su prodali ili umnožavali, podatke o vlasnicima tih djela te mjestu njihova smještaja. Stoga je nužna suradnja s nositeljima autorskog prava radi popunjavanja kataloških podataka jer bez iscrpnih kataloških podataka nije moguće realizirati stručne izložbe, razne publikacije niti adekvatno vrednovati djelo Ivana Meštrovića.

- Zaštita građe odnosi se kako na djela Ivana Meštrovića, tako i na pisano gradivo. O svakoj intervenciji na djelu bilo da je to konzervatorsko-restauratorski zahvat ili neka druga vrsta zaštite, dogovara se s nositeljem autorskog prava.

- S obzirom na imovinska prava autora odnosno nositelja autorskog prava, mora postojati suglasnost za korištenje (uvid, fotografiranje, reproduciranje, objavljivanje, izlaganje) djela Ivana Meštrovića bez obzira na vlasništvo. Navedeno se pravilo ne odnosi na javne spomenike te na pisanu građu u vlasništvu nasljednika. Pisma iz arhive Ivana Meštrovića tretiraju se prema Zakonu o obveznim odnosima. Nositelji autorskog prava moraju biti suglasni s fotografiranjem, reproduciranjem, objavljivanjem i izlaganjem djela Ivana Meštrovića. Napominjem da se djela izložena u stalnom postavu u vlasništvu muzeja mogu izlagati na izložbama bez suglasnosti nositelja autorskog prava, ali pitam se što napraviti kada se u toj prilici nositelj autorskog prava pozove na moralna prava autora (ugroženost stanja očuvanosti djela i materijala, neadekvatnu zaštitu, neadekvatan prostor i dr.). Stručnjaci Fundacije Ivana Meštrovića također moraju tražiti pisanu suglasnost od nositelja autorskog prava za reproduciranje i objavljivanje djela Ivana Meštrovića. Nadalje, stručnjaci Fundacije Ivana Meštrovića trebaju tražiti suglasnost za korištenje i objavljivanje pisane građe koja je u vlasništvu Mate Meštrovića i čuva se u Atelijeru Meštrović u Zagrebu, a za građu u Arhivu Sveučilišta Notre Dame u SAD-u trebaju tražiti pisanu suglasnost, kako od Mate Meštrovića, tako i od Arhiva.

- Izlučivanje i izvoz djela u vlasništvu nasljednika Ivana Meštrovića. Napominjem da nakon smrti Ivana Meštrovića s njegovim nasljednicima nije potpisan

ugovor o pohrani svega onoga što je ostalo u njihovu vlasništvu a pohranjeno je u Fundaciji Ivana Meštrovića i Gljivoteci HAZU u Zagrebu. U proteklih petnaest godina, prema našoj dokumentaciji, ni jedno djelo Ivana Meštrovića u vlasništvu nasljednika nije izvezeno iz Hrvatske. Određen broj gipsanih djela Ivana Meštrovića u vlasništvu nasljednika izvezen je 80-ih godina 150, ali tada je po jedan odljev u bronci od izvezenih primjeraka u gipsu ostao u fondusu muzejskih ustanova u Hrvatskoj. Naime, tada je vrijedilo pravilo da se iz države smije izvesti samo ono djelo koje ostaje u državi u trajnom materijalu. Sudskom podjelom pohrane na četiri zakonska nasljednika potrebno je potpisati ugovor o pohrani sa svakim nasljednikom posebice, a pitanje podjele primjene autorskog prava ostaje otvoreno.

- U proteklih pedesetak godina postojanja Atelijera Meštrović dokumentacija, arhiva i fototeka popunjavali su se zahvaljujući Ivanu Meštroviću ili njegovim nasljednicima. Oni su živi svjedoci te time bogat izvor podataka o životu i djelu Ivana Meštrovića.

Nadam se da je ovaj napis upozorio na složenost pristupa obradi izvornoga, originalnoga, legalnoga, nelegalnoga i kopiranog djela Ivana Meštrovića. Stoga se nadam da će stručna javnost, kustosi i muzealci, umjetnici i galeristi biti potaknuti na ozbiljniji pristup autorskom djelu, bez obzira na to je li riječ o djelu Ivana Meštrovića ili o nekom drugom pokojnom ili živom autoru.

Primljeno: 20. lipnja 2006.

LITERATURA

1. Barbić, Vesna. *Supplement a la monographie d' Ivan Meštrović. // Annales de l' Institut francais de Zagreb, 2e Serie, broj 71, 22/23, Zagreb, 1970.*
2. Barbić, Vesna. *Hrvatski likovni umjetnici u iseljeništvu : Ivan Meštrović. // Katolička crkva i Hrvati izvan domovine. Zagreb, 1980.*
3. Barbić, Vesna. *Meštrović: Drniš - Otavice. Zagreb, 1983.*
4. Barbić, Vesna. *Meštrović u Rimu: Zbirka Signorelli. // Rad JAZU, knj. 416, Razred za likovne umjetnosti, knj. XII, Zagreb, 1985.*
5. Barbić, Vesna. *Meštrović i arhitekti. // Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 423, Razred za likovne umjetnosti, knj. XIII, Zagreb, 1986.*
6. Barbić, Vesna. *Radovi Ivana Meštrovića u zbirci Wittgensteina u Beču // Muzeologija, Sv. 36., Zagreb, 1999.*
7. Clegg, Elizabeth. *Meštrović, England and the Great War. // The Burlington Magazine, volume CXLIV, number 1197, London, december 2002.*
8. Clegg, Elizabeth. *"A warrior fallen in a just cause": a rediscovered Meštrović "Descent from the cross". // The Burlington Magazine, volume CXLVI, number 1221, London, december 2004.*
9. Prančević, Dalibor. *Crteži Ivana Meštrovića iz fondusa Galerije Ivana Meštrovića. Zagreb, Fundacija Ivana Meštrovića, 2004. (katalog izložbe)*
10. Čerina, Ljiljana. *Četrdeset godina djelovanja i trideset godina stalnog postava Atelijera Meštrović u Zagrebu. // Muzeologija, Sv. 36., Zagreb, 1999.*

11. Čerina, Ljiljana. *Ivan Meštrović i Ateljer Meštrović u Zagrebu*, // Zagreb, 2001., CD-ROM
12. Čizmić, Ivan. *Ivan Meštrović u Americi : Umjetnikove izložbe i radovi u SAD 1924. - 1928.* // Dubrovnik, NS, 3, 5, Dubrovnik 1992.
13. Grupa autora. *Ivan Meštrović: A Monograph.* // Williams and Norgate, London 1919.
14. Dumenčić, Ljubica. *Spomen-galerija Ivana Meštrovića u Vrpolju - 27 godina djelovanja.* // Muzeologija 36., Zagreb, 1999.
15. Hartmanov sveobći popis stanova sa podpunim adresarom oblasti, ureda, obrta i trgovaca, Zagreb, 1902.
16. Hrvatski biografski leksikon. tom 1, A - Bi, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1983.
17. *Hrvatska izložba u Beču.* // Narodne novine, god. LXX, br. 99, Zagreb, 30. travnja 1904.
18. *Iz jubilarne izložbe.* // Narodne novine, god. LXXI, broj 105, Zagreb, 8. svibnja 1905.
19. Kečkemet, Duško. *Dopune Meštrovićevih radova u Galeriji u Splitu.* // Muzeologija 36., Zagreb, 1999.
20. Kečkemet, Duško. *Ivan Meštrović u Italiji, Dani Ivana Meštrovića.* // Università degli Studi di Roma "La Sapienza", Rim, 13. prosinca 2000.
21. Kličinović, Božena. *Gipsani odljevi Ivana Meštrovića u Gliptoteci HAZU u Zagrebu - kronologija pobrane.* // Muzeologija 36., Zagreb, 1999.
22. *Književnost i umjetnost.* // Narodne novine, god. LXX, br. 124, Zagreb, 1. lipnja 1904.
23. Kraševac, Irena. *Ivan Meštrović: Beč - Muenchen - Prag : 1900. - 1910.* // Zagreb, 2002.
24. Lovrić, Božo. *Naši umjetnici u Beču.* // Savremenik, god. IV, br. 5, Zagreb, svibanj 1909.
25. Majstorović, Božo. *Meštrović, Italija, Biennale.* // Zor, Časopis za književnost i kulturu, god. 2, broj 1, Zagreb, 1996.
26. Meštrović, Ivan. *Quelques souvenirs sur Rodin.* // Annales de l'Institut Français de Zagreb, god. 1, broj 1, IV-VI. 1937.
27. Meštrović, Ivan. *Uspomene na političke ljude i događaje.* // Zagreb, 1969.
28. *Metamorphoses in Nineteenth-Century Sculpture / katalog izložbe/ Fogg Art Museum, Harvard University, 1975. - 1976.*
29. Milčinović, Andrija. *Iz umjetničkog svijeta.* // Savremenik, god. V, br. 6, lipanj 1910. Zagreb
30. Milačić, Karmen. *Talijanska pisma Ivanu Meštroviću 1911-1921.* // Zagreb, 1987.
31. Plazibat, Danica. *Od doma do muzeja : Ivan Meštrović u Zagrebu,* // Zagreb, 2004.
32. Spomenica Akademije likovnih umjetnosti u Zagrebu : Prigodom 50. - godišnjice njenog osnutka (1907- 8 - 1957 - 8), Zagreb, 1958.
33. Akademija likovnih umjetnosti u Zagrebu : 1907. - 1997. Zagreb, 2002.

MEŠTROVIĆ AND "MEŠTROVIĆ"

AUTHENTIC, ORIGINAL, LEGAL, ILLEGAL AND COPIED WORK OF IVAN MEŠTROVIĆ

The issue of the authenticity of a work of art, or the extent to which it is copied, has been a live one during the whole development of human civilisation. The attitude towards a copied object has changed over the centuries, in both an artistic and a statutory sense, in commerce and in use.

As part of their regular work, experts of the Ivan Meštrović Foundation carry out expert analysis of the works of Ivan Meštrović (1883, Vrpolje, Croatia - 1962, South Bend, Indiana, USA) or works that are attributed to him. The copious written documentation bequeathed by the artist or collected in the last forty five years is the foundation for the research described in this account.

The problem of casting an authentic work is treated in two periods - the lifetime of Meštrović, and the time since his death, or in legal terms, the period when the artist held the copyright, and the time when it was held by his heirs.

Following the written documentation, it can be concluded that during his lifetime, Meštrović changed his attitude to the casting of his works. The decision to copy the work was influenced by many factors, such as the material circumstances of the artist and the protection of the actual work.

As a young sculptor still with his name to make Meštrović permitted a single work to be produced in several plaster casts, while later on he kept the plaster casts and allowed the casting of several bronze casts. He retained for casting rights for himself and his heirs. This also relates to works given by a deed of gift by Meštrović to the Republic of Croatia in 1952. The article draws attention to the problem of determining the authentic, original and legal work, and the problem of distinguishing illegal and copied works. The Author's Right Law and other laws as well as the Meštrović Deed of Gift of 1952 contain the legal provisions that define and determine the manner of carrying out the museological operations of staff members of the Ivan Meštrović Foundation (Meštrović Studio, Zagreb; Ivan Meštrović Gallery, Kaštelet-Crikvine in Split, the Church of the Most Holy Redeemer in Otavice by Drniš.